

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»

*Серія «Проблеми регіонального
розвитку»*

**МЕТРОПОЛІЙНІ ФУНКЦІЇ ВЕЛИКИХ
МІСТ УКРАЇНИ: ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ**

Монографія

Львів 2016

УДК 332.15:330.3:771.432

М – 54

Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації : монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. – Львів, 2016. – 552 с. (*Серія «Проблеми регіонального розвитку»*)

ISBN 978-966-02-7837-0

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

Монографія присвячена поглибленню теоретико-методичних засад активізації розвитку метрополійних функцій великих міст та розробці практичних рекомендацій щодо політики підвищення їх метрополійного потенціалу. З цією метою систематизовано домінуючі ознаки метрополізації та основні критеріїв, що детермінують наявність метрополійних функцій великих міст. Розроблено методичні підходи до інтегральної оцінки метрополійних функцій великих міст, відповідно до яких проведено дослідження на прикладі регіональних метрополій України. Запропонований інструментарій оцінювання інтенсивності впливу метрополійного центру на соціально-економічний розвиток адміністративних районів регіону, враховуючи критерії їх територіальної близькості. Проведено кореляційно-регресійне моделювання взаємозалежностей між розвитком окремих метрополійних функцій великого міста та чинниками, які впливають на підвищення потенціалу їх реалізації. Вивчено зарубіжний досвід організаційно-інституційного забезпечення та стратегічного управління розвитком метрополій. Розроблено пріоритетні напрями та інструменти підвищення метрополійного потенціалу великих міст України; обґрунтовано стратегічні пріоритети та заходи політики просторового розвитку на основі використання потенціалу регіональних метрополій.

Для науковців, економістів, керівників і працівників органів управління різних рівнів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться питаннями метрополізації.

Рецензенти:

Бистряков І.К. – доктор економічних наук, професор, завідувач відділом комплексної оцінки та управління природними ресурсами ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»;

Мокій А.І. – доктор економічних наук, професор, проректор з міжнародних зв'язків та стратегічного розвитку Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій;

Шульц С.Л. – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»

Рекомендовано до друку вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України» (протокол № 12 від 25 грудня 2015 р.)

ISBN 978-966-02-7837-0

© ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
------------------------	---

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ МЕТРОПОЛІЗАЦІЇ

1.1. Теоретико-концептуальні засади дослідження процесів метрополізації в контексті сучасних пріоритетів просторового розвитку.....	10
1.2. Сутність та ідентифікація метрополізаційних процесів: просторово-функціональний вимір.....	27
1.3. Домінантні ознаки, види та критерії детермінації метрополійних функцій великих міст.....	40
1.4. Методичні підходи до оцінки метрополійних функцій великих міст – регіональних центрів.....	49
1.5. Критерії та методи оцінки стану метрополійного простору	61
1.6. Метрополійний субрегіон: суть та специфіка делімітації.....	77

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ТА ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ МЕТРОПОЛІЙНИХ ФУНКЦІЙ ОБЛАСНИХ ЦЕНТРІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

2.1. Організаційно-управлінська метрополійна функція: суть та аналіз проблеми ефективного розвитку.....	84
2.2. Передумови розвитку економічної метрополійної функції на основі аналізу структурних трансформацій.....	93
2.3. Інноваційно-креативна метрополійна функція: особливості та динаміка розвитку.....	101
2.4. Оцінювання розвитку культурної метрополійної функції.....	111
2.5. Тенденції та перспективи розвитку туристично-репрезентативної метрополійної функції.....	119

2.6.	Аналіз розвитку науково-освітньої метрополійної функції.....	124
2.7.	Особливості та потенціал розвитку транспортно-логістичної метрополійної функції.....	132
2.8.	Розвиток соціально-демографічної метрополійної функції.....	136
2.9.	Функціональний зріз рівня метрополійного розвитку обласних центрів Західного регіону України.....	146

РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ПРОСТОРОВИЙ ВИМІРИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТРОПОЛІЙНИХ ФУНКЦІЙ ВЕЛИКИХ МІСТ

3.1.	Методика оцінки рівня реалізації метрополійних функцій великих міст – регіональних центрів країни.....	150
3.2.	Оцінювання рівня реалізації метрополійних функцій регіональних метрополій України.....	165
3.3.	Просторовий аналіз реалізації метрополійних функцій великого міста в контексті впливу на соціально-економічний розвиток прилеглих територій.....	175
3.4.	Економетричне моделювання передумов і чинників підвищення метрополійного потенціалу міста Львова.....	188

РОЗДІЛ 4. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МЕТРОПОЛІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ

4.1.	Досвід Королівства Данії.....	200
4.2.	Досвід Королівства Іспанії.....	206
4.3.	Досвід Королівства Нідерландів.....	215
4.4.	Досвід Швейцарської Конфедерації та Федеративної Республіки Німеччини.....	220
4.5.	Досвід Португальської Республіки.....	235

4.6.	Досвід Італійської Республіки.....	241
4.7.	Досвід Французької Республіки.....	244
4.8.	Досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.....	249
4.9.	Досвід Республіки Польща.....	262
4.10.	Пріоритети інституційного проектування та стратегічного планування розвитку метрополій: уроки для України.....	273

РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ МЕТРОПОЛІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЕЛИКИХ МІСТ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

5.1.	Пріоритетні напрями та інструменти підвищення метрополійного потенціалу великих міст.....	281
5.2.	Фінансово-інвестиційний потенціал підвищення метрополійного статусу регіональних центрів	295
5.3.	Інструменти розвитку фінансово-інвестиційної та інституційної інфраструктури реалізації метрополійного потенціалу великих міст.....	307
5.4.	Пріоритети регулювання секторальними структурними змінами в контексті перспектив метрополізації.....	324
5.5.	Перспективи реалізації науково-освітньої метрополійної функції	332
5.6.	Визначальні напрями та механізми підвищення потенціалу реалізації культурної та туристично- репрезентативної метрополійних функцій.....	341
5.7.	Перспективні шляхи розвитку транспортно-логістичної метрополійної функції.....	350
5.8.	Модернізація організаційно-управлінської метрополійної функції на основі впровадження електронного урядування.....	365

РОЗДІЛ 6. УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ МЕТРОПОЛІЗАЦІЇ

6.1. Принципи та методи просторової організації й розвитку метрополійних систем регіону.....	376
6.2. Сучасні імперативи просторової організації метрополійних субрегіонів.....	389
6.3. Конфліктогенність міського простору: підходи до дослідження та шляхи подолання в умовах метрополізації.....	394
6.4. Місцева згуртованість як основний фактор розвитку метрополійного потенціалу території: інституційний аспект.....	401
6.5. Метрополійні мережі ЄС: механізми співробітництва та можливості інтеграції для вітчизняних метрополій.....	407
6.6. Концептуальні засади формування збалансованої просторової політики розвитку регіональних метрополій в Україні.....	414
6.7. Організаційно-економічні та інституційні механізми реалізації політики розвитку регіональних метрополій.....	429
6.8. Метрополійність великих міст в контексті нових викликів української національної ідеї.....	439
ПІСЛЯМОВА.....	453
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК.....	465
ДОДАТКИ.....	500

ПЕРЕДМОВА

Великі міста України як потужні центри локального, регіонального та міжрегіонального рівнів, як фокуси (ядра, точки) розвитку та організації соціально-економічного простору країни, виступають «полюсами росту» і продукують інноваційно-інвестиційний вплив на прилеглу територію, що зумовлено наявним інтелектуальним, науковим і освітнім потенціалом, забезпеченістю інноваційною, фінансовою, інформаційною, транспортною інфраструктурою тощо.

Концентрація економічного, культурного й інформаційного потенціалу розвитку суспільства у великих містах і зонах їх впливу, реалізація ними суспільно значимих функцій на світовому та макрорегіональному рівнях, визначає процеси метрополізації. Від вектора та рівня розвитку таких головних міст-метрополісів, складності та різноманітності їх функціонального навантаження (статусу) залежить розвиток прилеглої території, інтенсивність продукування та ретрансляції управлінських і технологічних інновацій, входження регіонів країни до світового соціально-економічного простору. Нарощення економічного потенціалу регіональних метрополій не лише сприяє збалансованості територіального розвитку України, але й забезпечує: підключення регіонів до глобальних зв'язків і процесів за рахунок передачі метрополіями імпульсів розвитку, що виникають з міжнародних комунікаційних, організаційних та інформаційних зв'язків, на прилеглий території; трансформацію економічної структури, розвиток нових перспективних просторових форм економічної діяльності та організації ділової активності (мережєвих, кластерних структур).

Підвищення ролі суспільно-просторових центрів у процесі територіальної (в т.ч. міжнародної) інтеграції забезпечить національний суспільно-економічний простір потужними ядрами росту з високим інноваційним потенціалом (регіональні полюси економічного зростання), а отже сприятиме підвищенню конкурентоспроможності країни загалом та її регіонів.

Дослідженням окремих аспектів впливу процесів метрополізації на просторову трансформацію економіки, зокрема, демографічних, соціально-економічних та інституційних проблем розвитку регіональних метрополій і міських агломерацій займались вітчизняні вчені: І. Бистряков, О. Денисенко, М. Дністрянський, О. Карлова, Т. Мазур, М. Назарук, Ю. Палеха, Г. Підгрушний, У. Садова, Ю. Стадницький, Г. Стеблій, О. Топчієв, В. Чужиков, Л. Шевчук, С. Шульц та ін.; зарубіжні науковці: Е. Глезер, Г. Горжеляк, О. Дружинін, В. Змітрович, Ч. Еданс, Р. Ледрі, Т. Марковський, Т. Маршал, Е. Сойя, Р. Флоріда та ін. Проте, на сьогоднішній день особливо важливими залишаються питання впорядкування термінології щодо метрополізації, вивчення її ролі в організації економічного простору на глобальному, національному й регіональному рівнях, систематизації метрополійних функцій великих міст, визначення їх функціонального статусу у поширенні (продукуванні) імпульсів розвитку в просторовому аспекті, в т.ч. на прилеглу територію, вироблення методичного інструментарію оцінки

економічних ефектів метрополізації. Вирішення цих завдань набуває особливої гостроти в умовах децентралізації управління та необхідності посилення власного економічного потенціалу територій.

Тому в монографії зроблена спроба поглиблення теоретико-методичних засад активізації розвитку метрополійних функцій великих міст та розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення регіональної політики просторового розвитку на основі підвищення та реалізації метрополійного потенціалу регіональних метрополій.

У теоретичній частині монографії систематизовано та узагальнено теоретико-концептуальні засади дослідження процесів метрополізації в умовах сучасних викликів просторового розвитку; визначено основні сутнісні характеристики, види та критерії детермінації метрополійних функцій великого міста; узагальнено методичні підходи до оцінки метрополійних функцій великих міст; окреслено критерії та методи оцінки стану метрополійного простору; специфіку делімітації метрополійних субрегіонів.

Другий розділ монографії присвячений аналізу передумов, чинників та особливостей розвитку організаційно-управлінської, економічної, інноваційно-креативної, культурної, туристично-репрезентативної, науково-освітньої транспортно-логістичної та соціально-демографічної метрополійних функцій великих міст Західного регіону України.

В третьому розділі «Національний і просторовий виміри реалізації метрополійних функцій великих міст» розроблена методика оцінки рівня реалізації метрополійних функцій великих міст, на основі якої здійснене дослідження в розрізі основних регіональних центрів країни. Проведений аналіз просторової реалізації метрополійних функцій великого міста в контексті впливу на соціально-економічний розвиток прилеглих територій. А саме розроблено інструментарій дослідження інтенсивності впливу метрополійного центру на соціально-економічний розвиток адміністративних районів регіону, враховуючи критерій їх територіальної близькості. Це дало змогу встановити, що глибина проникнення імпульсів розвитку, генерованих метрополійним центром, в просторовому аспекті є диференційованою – має відцентрово-зональний характер (інтенсивність впливу знижується із зростанням віддаленості районних центрів від ядра регіональної метрополії). Крім того, рівень соціально-економічного розвитку територій визначається наявним локальним економічним потенціалом та абсорбційною здатністю їх економік до сприйняття технологічних, управлінських і соціальних інновацій, генерованих метрополійним ядром суспільної і ділової активності.

Проведене економетричне моделювання впливу соціально-економічних чинників на розвиток та підвищення ефективності реалізації метрополійних функцій міста, що дозволило виявити взаємозалежності між розвитком його окремих метрополійних функцій (економічної, адміністративно-політичної, інноваційно-креативної, комунікаційної, культурно-інформаційної) та чинниками, які впливають на підвищення потенціалу їх реалізації, а також послужило основою для розробки системи заходів та прогнозування їх ефективності щодо нарощення метрополійного статусу міста в коротко- та середньотривалому періоді.

Окремий розділ присвячений аналізу європейського досвіду організаційно-інституційного забезпечення та стратегічного управління розвитком метрополійних територій, на основі якого визначено пріоритети інституційного проектування та просторового планування розвитку метрополій в Україні.

У п'ятому розділі «Стратегічні пріоритети та механізми підвищення метрополійного потенціалу великих міст Західного регіону України» визначено перспективні напрями розвитку та пріоритетні інструменти підвищення метрополійного статусу великих міст в розрізі метрополійних функцій.

Шостий розділ монографії присвячений питанням удосконалення політики просторового розвитку регіонів в умовах метрополізації, а саме визначені принципи та методи просторової організації й розвитку метрополійних систем регіону, сучасні імперативи просторової організації метрополійних субрегіонів, шляхи подолання конфліктогенності міського простору, механізми співробітництва та можливості інтеграції для вітчизняних метрополій у метрополійні мережі ЄС; розроблено концептуальні засади формування просторової політики розвитку регіональних метрополій в Україні, зокрема, і в контексті нових викликів української національної ідеї.

*Монографія підготовлена за науковою редакцією
доктора економічних наук, професора
Мельник Мар'яни Іванівни*

Авторський колектив:

- Мельник М.І.*, д.е.н., проф. (передмова, п. 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2.2, 2.3, 2.9, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.6, 4.7, 4.8, 4.10, 5.1, 6.6, 6.7, післямова);
Синютка О.М., к.е.н. (п. 1.1, 1.3, 1.4, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.6, 4.7, 4.8, 4.10, 5.1, 6.6);
Щеглюк С.Д., к.е.н., с.н.с. (п. 1.2, 1.4, 2.1, 2.3, 2.8, 4.4, 4.9, 5.1, 5.8, 6.5, 6.7);
Кушнірецька О.В., к.е.н., с.н.с. (п. 1.2, 2.4, 2.5, 5.5, 5.6, 6.3, 6.6);
Лещух І.В., к.е.н., м.н.с. (п. 3.3, 4.4, 4.6, 4.7, 4.8, 4.10, 5.2, 5.3);
Яремчук Р.Є. (п. 2.7, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 4.10, 5.7, 6.4);
Казьмір Л.П., к.е.н., м.н.с. (п. 1.1, 1.6, 2.6, 6.2);
Габрель М.М., д.т.н., проф. (п. 1.5, 6.1);
Вовканич С.Й., д.е.н., проф. (п. 6.8);
Бартосевич Б., д-р (PhD), Польща (п. 4.9);
Колодійчук А.В., к.е.н., м.н.с. (п. 2.3);
Синюра-Ростун Н.Р. (п. 5.5);
Мацьків О. (п. 2.2, 5.4, 5.5).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ МЕТРОПОЛІЗАЦІЇ

1.1. Теоретико-концептуальні засади дослідження процесів метрополізації в контексті сучасних пріоритетів просторового розвитку

В умовах цивілізаційного переходу від індустріального до постіндустріального (інформаційного) суспільства організація економічної діяльності все активніше виходить за межі конкретних держав і здійснюється у глобальній системі координат із залученням розгалуженої мережі економічних агентів та все більше залежить від генерації, обробки та поширення інформації, ефективного використання людського та соціального капіталу. У сучасній просторовій економіці поступово утверджується трактування економічного простору як силового поля, детермінуючими елементами в якому виступають полюси зростання, а процесами – дифузія нововведень. Рушійною силою, що забезпечує постійний розвиток і відтворення економічного простору при цьому вважається перманентна якісна трансформація його центрів (ядер) за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень¹.

Процеси метрополізації, які пов'язані з підвищенням функціональної ролі міст в аспекті реалізації консолідуючих і прогресовизначальних функцій, відіграють важливу роль у розвитку країн та регіонів, просторовій трансформації їх економік, територіальній організації суспільства.

Основна роль міст-метрополісів у формуванні поліцентричної моделі регіонального розвитку та організації економічного простору визначена в Програмі територіального розвитку Європейського Союзу, Європейській хартії міст – II: Маніфест нової урбаністики, Лейпцизькій хартії збалансованого розвитку європейського міста та ін. Тобто, основна ідея формування поліцентричної моделі регіонального розвитку полягає у використанні переваг створення метрополійних ареалів у різних регіонах країн, що дозволяє знизити негативні наслідки надлишкової концентрації ресурсів у столицях чи окремих світових містах (екологічні проблеми, надмірна соціальна поляризація і територіальна нерівність, в т.ч. щодо цін на ринку нерухомості й ін.).

Особливої актуальності проблематика метрополізації набула у другій половині ХХ ст., і пов'язана з процесами глобалізації та інтеграції, становленням світової метрополітарної мережі. Цей період відзначався активізацією наукових досліджень з даної проблематики. Тому, на сьогоднішній день сформувався низка наукових теорій та концепцій у межах яких здійснено наукове осмислення об'єктивних процесів метрополізації. Ми зупинимось лише на принципових положеннях, які мають безпосереднє відношення до проблематики дослідження.

¹ Krätke S. Metropolisation of the European economic territory as a consequence of increasing specialisation of urban agglomerations in the knowledge economy / S. Krätke // European Planning Studies. – 2007. – Vol. 15. – No 1. – P. 1-27.

У дослідженні рушійних сил, чинників і закономірностей метрополізаційних процесів слід опиратись на теорії просторового розвитку, зокрема формалізовані моделі економічного простору і розселення населення.

Зокрема, Й. Тюнен (1783-1850) вперше ввів поняття «економічного простору» і обґрунтував роль такого чинника як економіко-географічне положення, а його модель просторової організації сільського господарства представлена системою концентричних кілець із власною спеціалізацією. Вчений доводив, що рівень продуктивності сільськогосподарського виробництва зростає з наближенням його розміщення до міста-центру, зважаючи на основний чинник розміщення – транспортні витрати. Тобто, ближче до центру розташовані кільця з виробництвом овочів, фруктів, у даліні – лісове, молочне, зернове господарства, а на окраїнах – екстенсивне скотарство і необроблені землі².

Просторова модель «локаційного трикутника» В. Лаунхардта у роботі «Визначення раціонального місця розташування промислового закладу» (1882) побудована таким чином, що дві вершини трикутника відповідають місцезнаходженню джерел сировини, енергії, а третя – ринку збуту продукції підприємства. При цьому ідеальна локалізація виробництва (розташування підприємства) знаходиться на перетині ліній, які з'єднують кути трикутника. Вирішальним фактором розміщення виробництва є транспортні витрати, а точка оптимального розміщення підприємства знаходиться в залежності від вагових співвідношень перевезених вантажів і відстаней³. Вчений обґрунтував залежність просторової форми і розмірів ринкових зон від різниці у виробничих витратах і цінах у містах-центрах виробництва, а також різниці в транспортних тарифах.

Німецький економіст і соціолог А. Шеффле (1831-1903) розробив просторову модель, за якою визначив, що промисловість розвивається переважно у великих містах або біля них. За його теорією, великі міста притягують до себе промислові підприємства із силою тяжіння, обернено пропорційною квадрату відстані між ними (містами і підприємствами). Локалізація промисловості тим більша, чим більша кількість населення міста, чим менша відстань до ринків збуту і чим тісніше розміщені великі міста⁴.

У праці «Теорія розміщення промисловості»⁵ А. Вебер (1868-1958) вперше включив «фактор розміщення» («штандортний фактор») як економічну вигоду господарської діяльності, а тому розміщення промисловості обумовлюється співвідношенням транспортних витрат і затрат

² Тюнен фон И.-Г. Изолированное государство / Й.-Г. фон Тюнен. – М.: Эконом. жизнь, 1926; Липец ЮТ. География мирового хозяйства : учеб. пособие для студентов / Ю.Г. Липець, В.А. Пуляркин, СБ. Шлихтер. – М. : ВЛАДОС, 1999. – С. 35-47.

³ Гранберг А. Основы региональной экономики: учебник для вузов. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – С. 45.

⁴ Регіональна економіка [Текст] : підручник / за ред. Є. П. Качана. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 800 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1484030238539/rps/teoriyi_kontseptsiyi_regionalnoyi_ekonomiki.

⁵ Вебер А. Теория размещения промышленности : пер. с нем. / А. Вебер. – М.; Л.: Книга, 1926. – 224 с.

праці, а також «агломераційним ефектом» за умови технічної і просторової концентрації виробництва, розвиненої інфраструктури.

Теорія центральних місць започаткована В. Крісталлером, зокрема у праці «Центральні місця в Південній Німеччині» (1933 р.)⁶ обґрунтовано закон просторового розміщення населених пунктів навколо більшого «центрального місця». Вчений склав абстрактну модель розміщення і перевіряв її на низці конкретних мереж розселення в Європі з метою обґрунтування забудови недостатньо освоєних населених пунктів. Поділивши територію розселення людей на правильні шестикутники, в центрі яких – міста (центральної місця) з можливістю власного виробництва і надання послуг для свого ринку збуту продукції і послуг, вчений доводив, що така модель організації розселення оптимізує відстані поїздок покупців. Центральність місця визначав за співвідношенням всіх наданих послуг власним мешканцям і приїжджим з ближніх районів, і послуг, необхідних тільки своїм мешканцям, тобто число наданих послуг на особу і визначало рівень центральності. Модель передбачала також ієрархію центральних місць (малі, середні, великі, найбільші), від якої залежать зв'язки між центрами різних рангів.

Серед моделей просторового розміщення теорія А. Льюша зайняла одне з провідних місць. Досліджуючи зони впливу регіональних ринків у праці «Географічне розміщення господарства» (1940)⁷ автор робить висновок, що ринок є головним районоутворюючим фактором, тому ринкові зони розглядає як результат боротьби різних економічних сил, які сприяють концентрації або розосередженню. А. Льюш класифікує ринки за їхніми розмірами та радіусами реалізації товарів і доводить математичними методами, що в мережі шестикутних ринкових зон неминуче повинний виділитися центр у вигляді великого міста, навколо якого концентрично розмістяться ринки збуту і точки розміщення конкуруючих між собою виробництв⁸. Таку систему ринкових мереж він називає економічним ландшафтом і обґрунтовує взаємозв'язки між окремими ландшафтами, усередині яких утворюються свої центри – великі міста.

У теорії «полюсів зростання» Ф. Перру (1903-1987)⁹ розробив модифіковану модель ієрархії ринкових центрів (центральної місць), яка мала прикладне значення і використовувалась у країнах Західної Європи, США, Латинської Америки та ін. при розміщенні провідних бізнес-центрів, регіональних та локальних торговельних центрів, та довів, що центри й ареали економічного простору, де розміщені підприємства галузей-лідерів у продукуванні інноваційних товарів і послуг, стають полюсами концентрації бізнесу і притягання факторів виробництва, адже створюють умови для найпродуктивнішого їх використання.

⁶ Липец Ю.Г., Пуляркин В.А., Шлихтер С.Б. География мирового хозяйства: Учеб. пособие для студентов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 400 с.

⁷ Лёш А. Географическое размещение хозяйства : пер. с нем. / А. Лёш. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1959. – 465 с.

⁸ Семенов В.Ф. Регіональна економіка: Навчальний посібник. – Київ, МП «Леся», 2008. – С.53.

⁹ Перру Ф. Экономика XX века / Ф. Перру // 25 ключевых книг по экономике / А. Бейтон, А. Казорла, К. Далло и др.: пер. с фр. – Урал : ИТО, 1999. – С. 427-448.

Теорію Ф. Перру доповнюють розробки Ж. Будвіля (обґрунтував, що полюсом зростання може стати населений пункт), Х. Ласуена (полюсом зростання може бути й регіональний комплекс підприємств), П. Потье (запропонував ідею не лише точок, а також осей розвитку), Я. Тінбергена, Х. Босса та інших авторів. У своїй концепції Ф. Перру використав також теорію інновацій Й. Шумпетера¹⁰. Дослідження в рамках теорії центральних місць показали, що трансформація ролі ринкових центрів і зон ділової активності відбувається під впливом науково-технічного прогресу, урбанізаційних процесів, торгово-фінансової інтеграції та інтернаціоналізації взаємовідносин. Формуються кардинально нові просторові схеми концентрації і розташування торгівлі і виробництва з великими зонами впливу мегаполісів, у яких розташовуються центри управління великих транснаціональних компаній.

Теорія дифузії нововведень Т. Хагерстранда (1953), представлена працею «Просторова дифузія як процес впровадження нововведень», дозволила визначити механізм поширення інновацій у просторовому аспекті за трьома напрямками: а) від розвинених економічних районів на периферійні території; б) від центрів найвищого ієрархічного ступеня до центрів нижчого порядку; в) від великих міст у прилеглі райони. Він увів також такі поняття, як інформаційні поля, ефекти сусідства і бар'єрів¹¹.

Альтернативною до попередніх є теорія, розроблена А. Скоттом, М. Столпером і Р. Волкером (кінець 80-х років ХХ ст.), в якій основний акцент робиться на ролі не зовнішніх умов і факторів розміщення, а безпосередньо самих промислових підприємств у створенні умов для власного розвитку, особливості їх виникнення та розвитку, стратегії організації виробництва і збуту. Тобто саме промислові фірми встановлюють регіональні взаємозв'язки і тим самим створюють власне регіональне господарське середовище, яке пристосовується до специфічних місцевих умов і приводить до виникнення регіональної концентрації виробництва з власною динамікою розвитку. Першочергове значення мають вигоди агломерації. В оцінюванні впливу промисловості на територію виокремлюють чотири етапи: «локалізацію» (розміщення підприємств на території); «селективну субурбанізацію» (розростання локалізованих підприємств шляхом зростання самого виробництва і розвиток інфраструктури); «дисперсію» (переміщення підприємств на периферію); «переміщення центрів тяжіння в розміщенні» (внаслідок технологічних нововведень, зміни попиту тощо)¹².

Французький урбаніст, класик географічної науки Жан Готтман (1915-1994) у своїй праці «Столичні міста», аналізуючи особливості формування столичних міст, головним чином в європейських країнах, визначає обсяг

¹⁰ Долішній М. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посіб. / М.І. Долішній, Ю.І. Стадницький, А.Г. Загородній, О.Е. Товкан. – Л. ; Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2003. – С. 204-205.

¹¹ Липець Ю.Г. Географія мирового хозяйства : учеб. пособие для студентов / Ю.Г. Липець, В.А. Пуляркин, С.Б. Шлихтер. – М. : ВЛАДОС, 1999. – С. 78-89.

¹² Регіональна економіка [Текст] : підручник / за ред. Є. П. Качана. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 800 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1484030238539/grps/teoriyi_kontseptsiyi_regionalnoyi_ekonomiki

функцій столиць, причини та закономірності переносів столиць у різних країнах, функціональну спеціалізацію нових столиць, фактори їх територіального розміщення, а також висуває концепцію столиць як «скріп», які з'єднують державу із зовнішнім світом¹³. Розвиток метрополій здебільшого пов'язував з можливостями комунікації (засоби, канали зв'язку, пересування), в процесі якої відбувається диференціація простору; стверджував, що рух людей, ідей, товарів розвивається завдяки прогресу в галузі транспорту або в результаті зміни центрів ділової активності. Такий процес організації простору призводив до виникнення перехресть, на яких створювалися міста, що ставали центрами контактів, обмінів, накопичення багатств і розвитку духовної культури. Сформувавшись як центри комунікаційних зв'язків, міста поступово виробляють з усього розмаїття впливів той «спосіб життя», ту мінімальну систему символів, ту «іконографію», яка уніфікує і консервує регіональні особливості. Місто перетворюється на адміністративний і політичний центр, притягаючи і організовуючи оточуючий простір. «Система перехресть» з утвореними на них містами стає тією первинною мережею, яка складає політичну основу для формування та розвитку держави, а процес комунікації призводить до постійного розширення взаємодії і формуванню ширших «систем символів» і «способів життя»¹⁴.

Домінантною формою просторової організації людського буття за М. Кастельсом є глобальне місто. Провідна роль глобальних міст пов'язується з ущільненням мереж та концентрацією вузлів як центрів їх перетину. Те, що міста виступають ключовими гравцями у перетині інформаційних та фінансових потоків, породжує формування мегаполісів як центрів з концентрації також адміністративних, управлінських і політичних функцій. Емпіричні дослідження розвитку міст (за площею і населенням) підтверджують позицію М. Кастельса про панівний статус глобальних міст в економічному й соціальному просторі. Вчений у книзі «Інформаційне місто» (1989)¹⁵ зауважив, що великі вузли концентрують все більше капіталу, влади, інновацій на планеті, але лише незначна кількість людей у світі ідентифікують себе з єдиною глобальною, космополітичною культурою, побудованою навколо просторів потоків, а більшість людей відчувають свою особливу локальну ідентичність. Незважаючи на те, що простори потоків перетинаються з просторами місць, культурне і соціальне значення визначається в термінах місць, локальності, в той час як функціональність, ресурси і влада визначаються в термінах потоків. І це фундаментальне протиріччя, що з'являється в глобалізованому, урбаністичному, мережевому світі, побудованому за логікою простору потоків, люди живуть у просторах міст¹⁶.

Основні положення концепції «центр – периферія» викладені у працях родоначальника англо-американської школи геополітики Х. Маккіндера, який

¹³ Жан Готтман. Столичные города. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2013.strelka.com/blog_ru/gottmancapitals/?lang=ru.

¹⁴ Gottman J. La politique des Etats et leur geography. – Paris, 1952. – P. 80-108.

¹⁵ Castells, M. The Informational City: Economic Restructuring and Urban Development. – The Wiley-Blackwell, 1992.

¹⁶ Castells, M. The Rise of the Network Society. Information Age, vol. 1; 2nd Edition with a New Preface edition. Wiley-Blackwell, 2009.

досліджував взаємодію центральних і периферійних районів на основі аналізу світової геополітичної ситуації¹⁷. Однак, якщо на початку ХХ ст. теорія «центр-периферія» розвивалася в геополітичній площині і використовувалася для аналізу глобальної системи, то з другої половини ХХ ст. – почала застосовуватись і до аналізу системи регіоноутворюючих соціально-економічних відносин.

Так, у середині 60-х років минулого століття на базі існуючих геополітичних моделей «центр – периферія» Дж. Фрідманом було сформульовано теорію регіонального розвитку, відповідно до якої нерівномірність економічного зростання регіональної системи і процес просторової поляризації неминуче породжують диспропорції між ядром та периферією. Периферія не є якимось однорідним полем, вона поділяється на так звану внутрішню (ближню), тісно пов'язану з ядром, що безпосередньо одержує від нього імпульси до розвитку, і зовнішню (дальню) – на яку ядро практично не виявляє мобілізуючого впливу. Центр і периферія на будь-якому просторовому рівні пов'язані між собою потоками інформації, капіталу, товарів, робочої сили тощо, і саме напрями цих потоків визначають характер взаємодії між центральними і периферійними структурами, перетворюючи простір на силове поле. Рушійною силою або свого роду мотором, що забезпечує постійний розвиток і відтворення системи відносин «центр-периферія», на думку Дж. Фрідмана та його послідовників, є постійна якісна трансформація ядра за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень¹⁸.

У праці «Зростаюча віддача і економічна географія» (1991) П. Кругман, пояснюючи причини урбанізації світової економіки, доводив, що масштабне виробництво і боротьба за зниження транспортних витрат зумовлює концентрацію населення в мегаполісах, що, своєю чергою, стимулює економічний розвиток та поляризацію простору, зокрема, поділ регіонів на високотехнологічні «основні зони» та менш розвинену «периферію». Запропонована ним концептуальна модель «центр – периферія» дозволяє одночасно моделювати і товарні потоки, і розміщення виробництв та споживачів у просторі, а відтак – динамічно й ефективно обґрунтовувати перспективні для певної території напрями розвитку, регіональні мережі, завдання внутрінаціональної та міжнародної спеціалізації. Дослідження можливих ефектів розвитку інтеграції та розширення Євросоюзу розглядають варіант метрополізації, що супроводжується поглибленням регіональної спеціалізації та відмінностей регіонів у межах країн¹⁹. Тому особливо цінним є досвід вченого щодо компенсації диспропорційності регіонального розвитку та перерозподілу негативних ефектів метрополізації в просторовому аспекті.

В основі концепцій виділення центральних та периферійних районів лежить поляризація соціально-економічного простору. І зважаючи на те, що будь-яка територія є гетерогенною щодо проходження імпульсів розвитку,

¹⁷ Маккіндер Х. Дж. Географическая ось истории / Х. Дж. Маккіндер // Поліс. – 1995. – №4. – С. 162-169.

¹⁸ Friedmann J. Regional development policy / J. Friedmann. – Boston: Mass. Inst. Techn. – 1966.

¹⁹ Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography / P. Krugman // Journal of Political Economy. – 1991. – Vol. 99. – № 3. – P. 483-499.

генерованих метрополійним центром (ефекти «позитивного метрополійного поширення»), глибина проникнення їх по території буде різною, що проявляється у відповідних структурних змінах соціально-економічного розвитку всього регіону. Досягнення ефектів метрополійного поширення у просторовому аспекті, тобто на прилеглу територію і віддалені регіони залежить, д першу чергу, від абсорбційної здатності їх економік до сприйняття технологічних, управлінських і соціальних інновацій, наявності відповідних умов і ресурсів розвитку, транспортно-комунікаційних коридорів та мереж, інтелектуального капіталу тощо.

Загалом, методологічні засади дослідження метрополізаційних процесів, які супроводжуються зростанням просторової ролі міст як центрів ділової і політичної активності, охоплюють широке коло теорій та концепцій (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні напрями і методологічні концепції дослідження метрополізаційних процесів

№ за/п	Завдання (проблеми) дослідження	Таксономічний рівень дослідження	Автори, які внесли найбільший вклад в розвиток напрямку (концепції)
<i>Теорії локалізації і розміщення</i>			
1.	Визначення найбільш вигідного місця розміщення підприємства (виробництва) та чинників локалізації і концентрації у містах	Місто, регіон, країна	Й. Тюнен, А. Вебер, А. Льош, В. Лаунхардт, С. Денісон, Т. Хагерстранд, Р. Уолкер, Т. Паландер, Х. Хотелінг, Р. Вернон, М. Сторпер, Р. Гроц
<i>Регіональний напрямок</i>			
2.	Визначення оптимальних розмірів і структури господарства (економіки) даного центру чи району	Місто, регіон, країна, група країн	В. Кристаллер, А. Льош, Е. Гувер, Т. Хагерстранд, Е. Робісон, Л. Мозес, Я. Тінберген
<i>Комплексний напрямок</i>			
3.	Поєднання в одній методології локаційних і регіональних проблем соціально-економічного розвитку	Регіон, країна-регіон	К. Понсар, У. Айзард, Г. Камерон
<i>Концепція дифузії інновацій</i>			
4.	Вивчення проблем, чинників і передумов виникнення та поширення інновацій	Місто, регіон	Й. Шумпетер, Т. Хагерстренд, Б. Бері, У. Макнейл, В. Томпсон
<i>Концепція полюсів і центрів зростання</i>			
5.	Визначення полюсів і центрів економічного зростання, в т.ч. чинників територіальної концентрації факторів виробництва і розвитку	Місто	Ф. Перру, Ж. Будвіль, Х. Ласуен, В. Кристаллер

Концепція осей розвитку			
6.	Визначення полюсів зростання через які проходять основні економічні, інформаційні та міграційні потоки, що з'єднують між собою найважливіші промислові центри	Регіон; система регіонів	П. Потье
Концепція інфраструктури			
7.	Визначення необхідного рівня розвитку інфраструктури, яка сприятиме залученню інвестицій у виробничі галузі	Місто, регіон, країна	П. Розенштейн-Родан, Р. Нурксе, А. Хіршман, Е. Хансен, Дж. Кларк, У. Ростоу, А. Янгсон
Концепція агломерації			
8.	Пояснення агломераційних ефектів у межах великого міста і його приміської зони на основі використання потенціалу ресурсів території, щільної системи розселення та мережі комунікацій	Місто	А. Вебер, В. Кристаллер, А. Льош, Е. Лампард, Е. Гувер, Ч. Левен, Х. Річардсон, Д. Сміт
Концепція «центр-периферія»			
9.	Вивчення домінуючого впливу центру на периферію, вивчення процесів перенесення імпульсів розвитку від центру на периферію за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень	Місто, регіон, країна	Х. Маккіндер Дж. Фрідман П. Кругман
Концепція кумулятивного зростання			
10.	Пояснення незбалансованого регіонального зростання	Регіон; система регіонів	Г. Мюрдаль, Н. Калдор
Концепція регіонального росту			
11.	Пояснення зростання економіки регіону від різних економічних та інституційних чинників і передумов	Регіон; система регіонів	Г. Мюрдаль, Х. Зіберт, Е. Робисон, Х. Річардсон, Е. Боде, Дж. Бортс, Дж. Фрідман, Е. Таафе, К. Криген-Боден, Я. Тінберген
Теорія економічних кластерів			
12.	Феномен кластера як об'єкта агломерації взаємопов'язаних підприємств на певній території; пояснення конкурентних переваг кластерної моделі	Місто, регіон, країна	А. Маршалл, М. Портер, Скотт, Амін і Тріфті, Харрісон, Маркузен, Асхайм, М. Енрайт, Е. Бергман, Е. Фезер, Д. Сорвік, Т. Андерсон, Е. Ханссон
Концепція мережевого суспільства			
13.	Обґрунтування передумов і можливостей мережевого суспільства, мережевого маркетингу і свободи	Місто, регіон, країна	М.Кастельс, Р. По, Р.Кіосакі, Д. і Н. Файлл, Дж. Гітомер

Концепція «глобальне місто»			
14.	Визначення передумов виникнення глобальних міст внаслідок глобалізації і постіндустріалізації, інтеграції між регіональними офісами ТНК. Глобальні міста як командні пункти в організації світової економіки з диверсифікованою структурою господарства, формують стратегічні транснаціональні мережі	Місто	Д.Хейнан, Е.Кінг, С.Сассен, П.Маркузе, Р.Ван Кемпен, М.Кастельс, А.Скотт
Концепція «світове місто»			
15.	Визначення ролі світових міст як організуючих вузлів і центрів світової економічної системи (зв'язують регіональні, національні та міжнародні економіки), у яких концентрується основна частина активного планетарного капіталу	Місто	Е.Кінг, Р. Коген, П.Холл, Д.Фрідман, Г.Вульф, П.Кнокс, П.Тейлор, Дж.Абу-Лугход, Ф.Ло, Ю.Єунг, М.Кастельс, Е. Корцеллі-Олейнічак
Концепція мережі глобальних і світових міст			
16.	Пояснення глобальної економіки як сформованої мережі метрополісів, їх нових комунікаційних можливостей	Місто, регіон, система регіонів	П.Вельц, С.Сассен, А.Скотт, П.Тейлор, С.Кратке, Л.Бурдо-Лепаж, Дж-Марі Х'юріот
Концепція метрополізації			
16.	Визначення метрополізації як нової перспективної форми просторової організації суспільства на глобальному і регіональному рівнях	Місто, регіон, країна, система регіонів	Т.Марковський, Т.Маршал, К.Лакур, С.Пуісан, С.Кратке, П.Вельц, О.Дружинін, Г.Підгрушний, О.Денисенко, М.Мельник і ін.

Складність і багатоаспектність явища метрополізації пояснює широке коло теоретичних підходів і концептуальних конструкцій визначення суті, передумов, чинників і наслідків цього процесу. Сучасні дослідження феномену метрополізації здебільшого базуються на трактуванні її як прояву нового способу територіального поділу праці, капіталу, знання і влади²⁰ та "реакції" процесів урбанізації на виклики глобалізації²¹.

Метрополізація тісно пов'язана з урбанізацією, реалізує себе в її просторовій матриці. Цим пояснюється часте ототожнення метрополізації з урбанізацією та її ознаками – поляризацією й агломерацією. Зокрема, метрополізація розглядається як морфологічний різновид урбанізації та

²⁰ Markowski T. Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe / T. Markowski, T. Marszał. – Warszawa : KPZK PAN, 2006. – 26 s.

²¹ Денисенко О.О. Процеси метрополізації : світогосподарський аспект / О.О. Денисенко. – К. : ІГ НАН України, 2012. – 192 с.

процес найвищої концентрації різних видів діяльності і населення в окремих центрах – метрополісах²².

Метрополізація – це лише один з аспектів урбанізації, причому, аспект самостійний, який багато в чому виходить за рамки процесів, пов'язаних з ростом міст і міського населення. Метрополізація «географічна» – розгортається у визначеному ареалі (ареалах, регіонах), залежить від конкретної геоситуації (кількісні і якісні параметри території, особливості урбаністичного каркасу і позиціонування найважливіших центрів і т.п.), від ступеня і характеру включення території, і особливо її центрів (потенційних і фактичних метрополій), у транскордонні взаємодії, у територіальні соціально-економічні системи вищих таксономічних рангів. Однак у ще більшій мірі процес метрополізації «економічний», який вмщує в себе політико-економічний феномен, що розвертається в географічному контексті, тобто взаємодію не стільки по «горизонталі» (територіальні відносини між локалізованими соціально-економічними феноменами), скільки по «вертикалі» (просторовий аспект економічних і соціально-політичних відносин)²³.

В основі метрополізації лежать такі інтеграційні процеси територіальної організації суспільства, як процеси розміщення (територіальне концентрування, деконцентрування, агломерування, просторова дифузія організаційних та технологічних інновацій тощо), територіальної спеціалізації (диверсифікація та тертіаризація економіки, зростання частки високотехнологічних виробництв і т.п.), територіального інтегрування (мультиплікативність та акселеративність економіки, її кластеризація та комплексоутворення)²⁴. Ці процеси розвиваються під впливом глобалізації, регіоналізації та територіально-соціальної нерівності, що зумовлює формування та активізацію в найбільших центрах суспільного простору особливих суспільно важливих функцій на світовому та макрорегіональному рівнях.

У доповіді Т. Марковського і Т. Маршала «Метрополія, метрополійний простір, метрополізація: проблеми і базові поняття»²⁵ проаналізовані новітні особливості метрополізації в контексті сучасних процесів урбанізації, глобалізації та стрімкого технічного розвитку сучасної цивілізації.

Зокрема, метрополізація розглядається як функціональне поняття (не морфологічне), як своєрідна відповідь системи розселення на явище глобалізації і представляє собою:

²² Словник з регіональної політики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eru.org.ua/index.php?page=883>.

²³ Дружинин А.Г. Метрополізація як домінуюча тенденція територіальної організації общества в постсоветський період: универсальні проявлення і южно-російська специфіка / А.Г. Дружинин // Географічний вестник [Научний журнал Пермського ун-та]. – 2009. – № 3 (11). – Режим доступу: <http://www.geo-vestnik.psu.ru>.

²⁴ Денисенко О.О. Процеси метрополізації та перспективи їх розвитку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.О. Денисенко. – Київ, 2010. – С.4-5.

²⁵ Markowski T. Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja: Problemy i pojęcia podstawowe / T. Markowski, T. Marszał. – Warszawa : Polska Akademia Nauk. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2006. – 25 s.

– процес, пов'язаний з кристалізацією просторової структури нового типу, фокусуванням розвитку в окремих фрагментах простору (осередках / великих містах / регіонах), що отримують перевагу над іншими подібними територіальними одиницями і міжнародний ранг, а до того ж: зосереджують світовий господарський, фінансовий і науковий потенціали, а також потенціал влади, медіа і установ культури; виконують визначальні (керівні) функції в управлінні економікою у наднаціональному масштабі; характеризуються великою інноваційністю та високим рівнем послуг; під'єднанні до міжнародної системи зв'язків, співпраці і взаємозалежностей у формі мережі міст, що виконують метрополійні функції;

– процес, що змінює характер і силу зв'язків між центральним осередком і оточуючим його регіоном, пов'язаний з розвитком системи синергетичних функціональних впливів центрального осередку на оточуючий його простір (доповнення або дублювання функції центрального осередку), а також поширенням за межі центрального осередку міського стилю життя із збереженням визначального і всебічного домінування центру;

– процес, що веде до змін у використанні простору у великих містах і в їх приміських зонах і до виникнення складних поселенських структур, які часто є поліцентричними і мають нечітко окреслені межі між містом і приміською зоною;

– процес, що зазвичай супроводжується концентрацією населення та зростанням економічного (кумуляція доданої вартості) та суспільного потенціалів;

– процес, що означає такий розвиток урбанізованого простору, який веде до експансії, експорту і копіювання міських рішень, створених у метрополіях, на приметрополійні простори²⁶.

При цьому, визначальними підходами, які характерні для переважної більшості дослідників цієї проблематики, є такі:

– процес метрополізації не має нічого спільного з гіпертрофованим зростанням міст;

– він характеризує динамічні якісні зміни структури міста, його швидку адаптацію до викликів глобалізації, сучасної кон'юнктури світових ринків;

– тісно пов'язаний із виконанням суспільної ролі детонатора та двигуна еволюційно-стадійного розвитку держави;

– метрополізація розглядається як механізм формування зовнішніх зв'язків – територіального інтегрування²⁷.

На думку О. Дружиніна, метрополія втілює в собі фактичну, універсальну, реалізовану в конкретних геопросторових формах здатність одних територій здійснювати «свою волю» у відношенні до інших, тобто процес формування системи влади над геопростором і, одночасно, територіальної організації самої влади. «Становлення і відтворення в суспільно-географічних структурах, які створюються і спонтанно

²⁶ Markowski T. Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja: Problemy i pojęcia podstawowe / T. Markowski, T. Marszał. – Warszawa : Polska Akademia Nauk. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2006. – S.10-11

²⁷ Денисенко О.О. Процеси метрополізації світогосподарський аспект : монографія / О.О. Денисенко. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – С.11.

модифікуються (конкретна метрополія, мережа метрополій, їх ієрархія), практики економічного (через рентний і бюджетний механізми, систему внутрішньокорпоративного перерозподілу прибутку), політичного (інституціоналізований статус) і соціально-культурного (історично закріплену «столичність», привабливість рівня життя) домінування просторового ареалу і міського центру – становить суть метрополізації»²⁸.

Багатоаспектний аналіз метрополізації дозволив виокремити її домінуючі ознаки як процесу:

- підвищення концентрації соціального, культурного, економічного (у т.ч. фінансового), інформаційного, інноваційно-креативного та управлінського потенціалів у деяких найбільших містах, що мають вигідне «вузлове» положення, яке визначається як відносинами сусідства, так і сформованою системою зв'язків;

- нарощування позицій та домінування в територіальній організації суспільства ядерних елементів метрополій (фактично, найбільших міст) та розвитку їх синергетичних функціональних впливів на прилеглу територію;

- набуття та виконання окремими містами та прилеглими до них територіями особливо важливих для суспільного розвитку функцій на світовому та макрорегіональному рівнях;

- поглиблення територіально-соціальної нерівності (сегрегації, стратифікації), її часткового згладжування і, в підсумку, загального посилення фрагментації формування полімасштабних вузлових районів.

На основі вищезазначеного нами виокремлено чинники та результати метрополізації (рис.1.1).

Територіальною формою прояву процесів метрополізації є формування метрополій, які є²⁹:

- науково-виробничими полюсами зростання, де масштабне матеріальне виробництво поєднується з науковими дослідженнями і стимулює їх;

- центрами прийняття рішень: політичних (на рівні владних структур), економічних (розташовується вища ланка управління найбільших корпорацій), адже провідні політичні та економічні сили суспільства зближуються і взаємодіють в межах метрополій;

- полюсами тяжіння людей, інформації, товарів і послуг; але для досягнення «гравітаційного» ефекту, коли місто чи агломерація може реалізовувати функцію метрополії, її розмір повинен бути біля 1 млн мешканців;

- центрами власного культурного іміджу, що робить їх впізнаваними серед інших міст світу, додає особливої привабливості серед впливових людей різних країн;

- міжнародними транспортними вузлами; метрополії служать для «аутсайдерів» своєрідним ключем до регіонів, для яких вони є організуючим і координуючим центром.

²⁸ Дружинин А.Г. Исследование феномена метрополитации как приоритетное направление развития социально-экономической географии «вглубь» / А.Г. Дружинин // Социально-экономическая география: история, теория, методы, практика: Сборник научных статей. – Смоленск: Универсум, 2011. – С.200-201.

²⁹ Маршан П. Метрополисы и экономическое развитие России / П.Маршан, И.Самсон // Вопросы экономики. – 2004. – № 1. – С. 4.

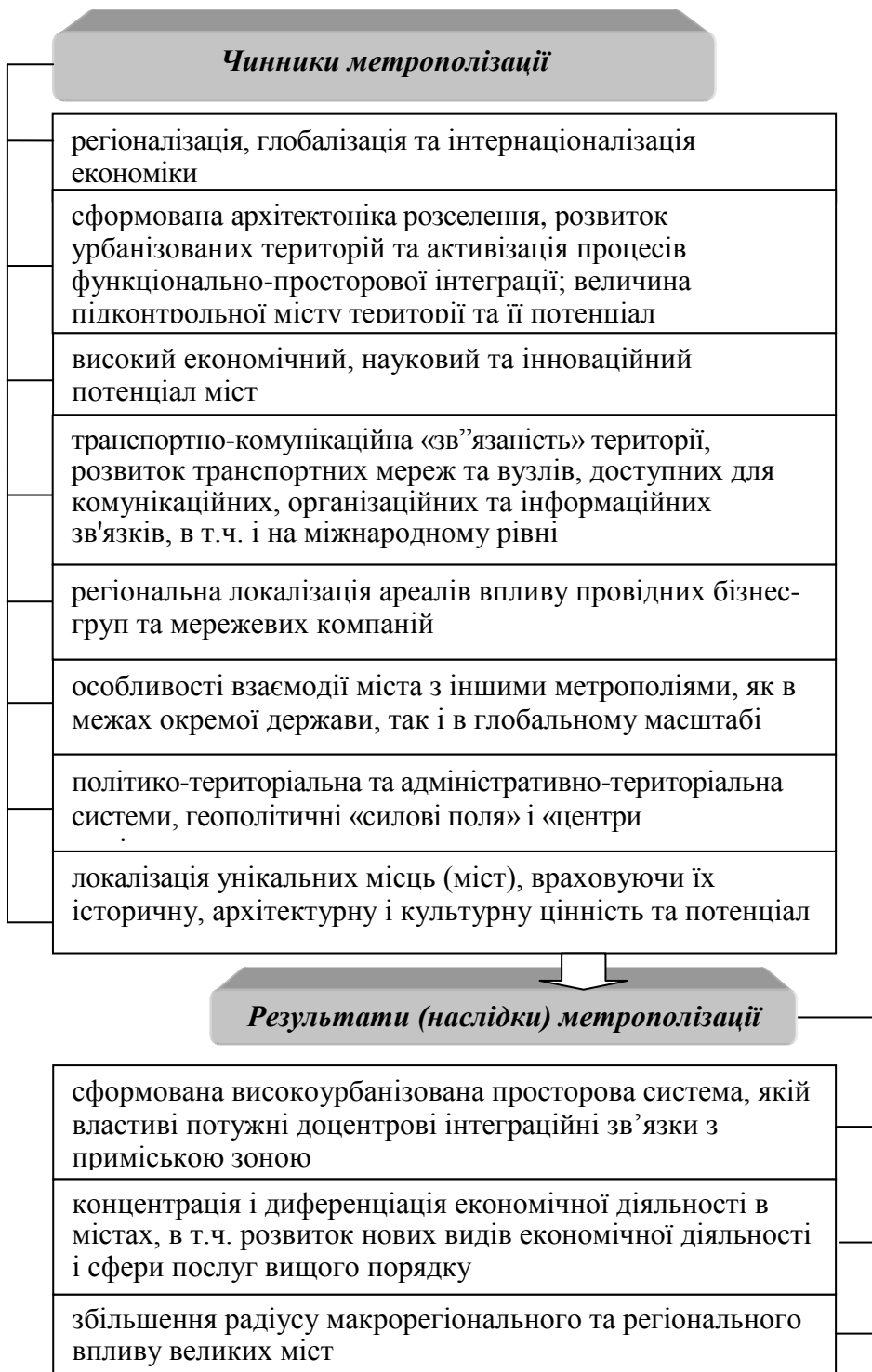

Рис. 1.1. Сукупність чинників та наслідків метрополізації

Результатом метрополізації є метрополія, а результатом розвитку метрополії виступає метрополійний простір. Причому місто, яке претендує на статус «метрополії», на нашу думку, повинно:

- бути могутнім полюсом диверсифікованої економічної активності, влади, багатства і споживання, акумулювання й перерозподілу фінансових, торговельних, людських та інформаційних потоків;

- бути центром продукування політичних та економічних рішень, високої концентрації і тяжіння населення, інформації і послуг;

- організувати і контролювати свій метрополійний простір;

- позиціонуватись як економічно конкурентоспроможне;

- володіти розвиненою інфраструктурою (в т.ч. бути міжнародним транспортним вузлом) та сучасною структурою господарства, що зорієнтована на інновації, науково-виробничу інтеграцію, сферу послуг, високотехнологічний індустріальний комплекс;

- виконувати метрополійні (центральні) функції вищого ієрархічного порядку — надрегіонального (національного) рівня за зоною поширення;

- відзначатися високою інтегрованістю в сучасні мережні взаємодії та інвестиційно-інноваційною абсорбційністю.

Об'єктом досліджень вчених різних галузей знань є не лише найбільші світові чи глобальні метрополії, а й нові міста – центри розвитку регіону, а також «регіональні метрополії» (табл. 1.2).

Тобто доцільно розрізняти метрополії у вузькому та широкому розумінні цього поняття. Цілком логічно метрополіями у вузькому розумінні вважати світові та континентальні міста (умовно їх можна назвати метрополіями I роду), тоді як метрополіями у широкому розумінні можна вважати ще й центри національного та субнаціонального (регіонального) рівнів (їх умовно назвемо метрополіями II роду).

Такий поділ метрополій дозволяє диференціювати підходи до аналізу самої метрополізації як своєрідного прояву процесів глобалізації і регіоналізації, синтезу якості і кількості³⁰. Адже коли ж мова йде про так звані «наднаціональні» (світові і континентальні) центри, тобто метрополії I роду, то фахівці все частіше відзначають їх роль як центрів інновацій і своєрідних вузлів "вищого рівня" у глобальній мережі зв'язків (у тому числі культурних і політичних)³¹. Для розвитку таких метрополій все більшу роль відіграють міжнародні зв'язки, тоді як прилегла територія не чинить визначального впливу на структуру та функції таких міст (рис. 1.2, а). Тому чимало експертів сходяться на думці, що посилення зв'язків між світовими і континентальними центрами все більше "унезалежнює" ці міста від фізичних відстаней і, як наслідок, – від свого ближнього оточення.

³⁰ Дружинин А. Возможности и барьеры пространственного развития региональной метрополии: глобальный контекст и локальная специфика / А. Дружинин // Київський географічний щорічник. – 2013. – Вип. 8. – С. 103-107.

³¹ Казьмір Л. П. Метрополізація: сутність, особливості ідентифікації та концептуальні засади досліджень / Л. П. Казьмір, М. Г. Ступень, П. Г. Казьмір // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – 2013. – Вип. 2(100). Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону. – ISSN 2071-4653. – С. 61-74.

Типи нових міст – центрів розвитку регіону*

Тип нового міста	Економічна база	Мета створення
Нова столиця держави і новий адміністративний центр регіону	послуги державного управління	посилення контролю над територією та її економічне освоєння
Організаційний центр новоосвоєної території	різноманітні види послуг і промислового виробництва	економічне освоєння необжитої / відсталої території та посилення контролю влади над нею
Місто-урівноваження	переміщені з метрополії населення і виробничі потужності	плановий розвиток периферії найбільших агломерацій країни
Промисловий полюс	місцеві мінеральні ресурси	освоєння родовищ та включення регіонів у національну економіку і світове господарство
Полюс реконверсії	новітні галузі промисловості та третинного сектора	активізація економічного життя у старо-індустріальних регіонах
Наукоград	новітні технології та науково-інженерні кадри	створення центрів передових технологій та їх передача у масове промислове виробництво
Полюс реконструкції регіональних міських мереж	мігранти з провінції та промисловість з ядра міської мережі	створення середнього (за економічними і демографічними параметрами) міста – субрегіонального центра
Регіональна метрополія	розвинена інфраструктура, сучасна структура господарства, що зорієнтована на інновації, науково-виробничу інтеграцію, сферу послуг, високотехнологічний індустріальний комплекс	передача імпульсів розвитку, що виникають, в т.ч. з міжнародних зв'язків, на прилеглі території, що проявляються у відповідних структурних змінах соціально-економічного характеру всього регіону

* Джерело: удосконалено і доповнено за³²

У випадку метрополій II роду спостерігається зовсім інша картина. Національні та регіональні метрополії – це місця, де регіони "підключаються" до глобальних зв'язків і процесів. А це означає, що чи не найістотнішою

³² Chaline C. Les villes nouvelles dans le monde. – Paris : PUF, 1985. – P.30-37; Савчук І.Г. Поліцентричний розвиток як складова сучасної регіональної політики / І.Г. Савчук // Український географічний журнал. – 2013. – № 1. – С. 39-45.

функцією метрополій II роду може вважатися "перенесення" імпульсів розвитку, одержаних завдяки відповідним міжнародним зв'язкам, на навколишні території та відповідні регіони загалом (рис. 1.2, б).

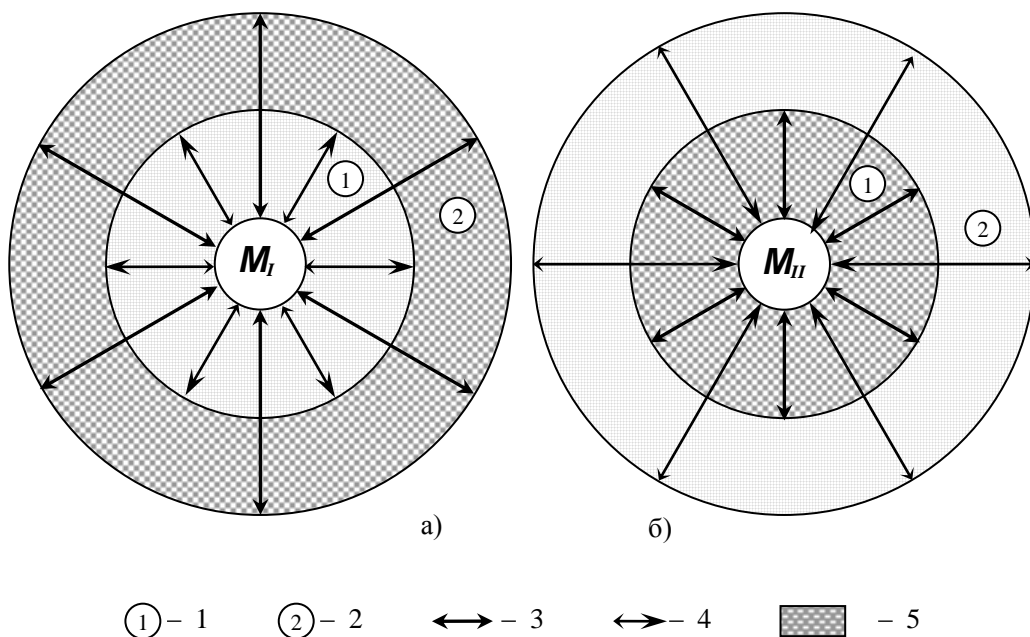

Рис. 1.2. Зв'язки метрополій I та II роду із зовнішнім середовищем:
 M_I – метрополія I роду; M_{II} – метрополія II роду;
 1 – субнаціональний (регіональний) і національний рівні;
 2 – наднаціональний (континентальний і світовий) рівень;
 3, 4 – лінії «силового поля» метрополії;
 3 – домінуючі взаємозв'язки; 5 – зона домінуючого впливу метрополії*
 *Джерело: складено авторами

На таку особливість розвитку національних та регіональних центрів вказує, зокрема, Б. Доманський, який виділяє ефекти так званого "позитивного метрополійного поширення", що проявляються у відповідних структурних змінах в економіці усього регіону, а відтак – і в формуванні додаткових умов для зростання рівня життя місцевих мешканців³³.

Отже, цілком логічно говорити не лише про існування двох типів метрополій, а й двох типів метрополізації (назвемо їх метрополізаціями I і II роду відповідно). Як і у випадку з метрополіями, різні типи метрополізації детермінуються домінуванням різних типів зв'язків між метрополіями та їх оточенням (рис. 1.2): у випадку метрополізації I роду домінують зв'язки "наднаціонального" рівня, тоді як у випадку метрополізації II роду домінуючим є внутрішньорегіональні та міжрегіональні зв'язки. На наш

³³ Domański B. Rozwój polskich metropolii a regiony peryferyjne – bezpowrotna separacja czy współzależność rozwoju? / B. Domański // Studia KPZK PAN. – 2008. – Z. 120. – S. 135–143.

погляд, саме процеси метрополізації II роду дозволяють регіонам сформувати свої поліфункціональні центри (ареали) конкурентоспроможності – центри інновацій і нової економіки³⁴.

Легко зауважити, що запропонований підхід до диференційованого вивчення феномену метрополізації цілком узгоджується з позицією тих авторів, які наголошують, що метрополізація – це суперечливий, двоїстий за своїми домінуючими векторами процес.

Регіональні метрополії виступають вузлами, у яких переплітаються потоки мереж різного географічного масштабу, тобто є осередками підключення регіонів до глобальних зв'язків і процесів. Це означає, що головною функцією метрополії вважається передача імпульсів розвитку, що виникають з міжнародних зв'язків, на прилеглі території. Водночас розвиток великих міст генерує у своєму оточенні ефекти так званого «позитивного метрополійного поширення»³⁵, що проявляються у відповідних структурних змінах соціально-економічного характеру всього регіону, зокрема, через синергетичні ефекти діяльності потужних підприємницьких структур розташованих у великих містах та їх околицях. Важливим чинником швидкого перетворення метрополісів на полюси зростання є динамізація розвитку у більш широкому регіональному оточенні. Проте досягнення ефектів метрополійного поширення (в т.ч. і щодо інновацій) у просторовому аспекті, тобто на прилеглу територію і віддалені регіони, залежить також від абсорбційної здатності їх економік.

При цьому, метрополія – це все ж таки не «центр», не «головне місто» із чітко оконтуреними та інституціалізованими межами, що самостійно протистоїть навколишній периферії. Будь-який великий урбаністичний центр за своєю суттю лише вміщає ту або іншу метрополію (виступає таксоном її локалізації, середовищем розвитку), причому далеко не в повному геопросторовому «об'ємі», у той час як генерована й відтворювана метрополією система впливу на території та інтеграцію їх у єдину територіальну соціально-економічну цілісність, нав'язування їм своїх інтересів чи алгоритмів у істотній мірі «виштовхується» за архітектурно-планувальні й адміністративні межі великого міста, утворюючи систему «ядро метрополії – периферійні й винесені її елементи».

Формуючись на базі лідируючого центру, метрополія є територіально «розподіленою» системою його позиціонування, вибудованим у матриці центр-периферійної взаємодії ареалом його політико-економічної домінації³⁶. Тому, в основі сучасної моделі центр-периферійної взаємодії

³⁴ Казьмір Л. П. Метрополізація: сутність, особливості ідентифікації та концептуальні засади досліджень / Л. П. Казьмір, М. Г. Ступень, П. Г. Казьмір // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – 2013. – Вип. 2(100). Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону. – ISSN 2071-4653. – С. 61-74.

³⁵ Domański В. Rozwój polskich metropolii a regiony peryferyjne – bezpowrotna separacja czy współzależność rozwoju? / В. Domański // Studia KPZK PAN. – 2008. – Z. 120. – S. 135–143.

³⁶ Дружинин А.Г. Исследование феномена метрополитизации как приоритетное направление развития социально-экономической географии «вглубь» / А.Г. Дружинин // Социально-экономическая география: история, теория, методы, практика: Сборник научных статей. – Смоленск: Универсум, 2011. – С. 200-204.

лежить необхідність врахування нових особливостей урбанізації та постіндустріалізації економіки, а саме домінантності чинника розвитку великих міст як таких, їх інфраструктури та економіко-демографічного потенціалу.

Отже, на нашу думку, регіональними метрополіями є міста другого порядку (наприклад, обласні центри) – сформовані в регіонах поліфункціональні центри (ареали) конкурентоспроможності, які є вузлами перетину мереж різного географічного масштабу, центрами концентрації інституцій вищого рівня, осередками підключення регіонів до глобальних зв'язків і процесів за рахунок передачі імпульсів розвитку, що виникають з міжнародних зв'язків, на прилеглі території (ефект «позитивного метрополійного поширення»). Ранг регіональної метрополії визначається функціональним радіусом її впливу на різні територіальні суспільні системи.

Для України особливо актуальним є дослідження процесів метрополізації II роду, що можна пояснити не лише потребою систематизації та поглиблення відповідного теоретичного знання про специфіку метрополізації, а й практичною значимістю виокремленої проблематики. Адже результати цих досліджень повинні стати теоретичною основою науково обґрунтованих рекомендацій як щодо розвитку українських міст з метрополійними функціями, так і щодо удосконалення національної регіональної та просторової політик з врахуванням існуючих та потенційних метрополізаційних викликів. Тому на особливу увагу заслуговують питання поглибленого просторового аналізу комплексного впливу процесів метрополізації як на розвиток міст-метрополій та їх найближчого оточення, так і на розвиток окремих регіонів і країни загалом.

1.2. Сутність та ідентифікація метрополізаційних процесів: просторово-функціональний вимір

Актуальні трансформаційні процеси у світовій соціально – економічній системі, спричинені глобалізацією, зумовлюють виникнення економічної, просторової, політичної наукової дискусії щодо питань розвитку метрополізаційних процесів та пов'язаних із ними викликів. Кількісне зростання та посилення функціонального значення великих міст – метрополій потребують вироблення теоретико-методологічної бази ідентифікації та оцінки метрополізаційних процесів, виокремлення метрополійних функцій, що у перспективі має стати основою прикладних рекомендацій щодо подальшого розвитку міст, подолання викликів, зумовлених метрополізацією, та здійснення просторового планування та прогнозування регіонального розвитку.

На даний час не існує єдиного наукового підходу до визначення поняття метрополізації, метрополії, метрополізаційних процесів, метрополійних функцій тощо, оскільки існуючі теоретико-методологічні напрацювання досліджуваної тематики відображають специфіку окремих явищ у вузько-предметному ракурсі, як от географічному, економічному, статистичному тощо. У спеціальній літературі зустрічаються такі дефініції, як «глобальне місто», «світове місто», «метрополіс», «метрополійний ареал»,

«метрорегіон», «метрополійні функції», «метрополійний простір», «метрополійний регіон (ареал)», «метрополітарне середовище» тощо, що зумовлює необхідність впорядкування понятійно-термінологічних засад дослідження процесів метрополізації.

В понятійно-термінологічний апарат з проблематики розвитку метрополій входять основні поняття та категорії регіоналістики, що характеризують форми міського розселення, особливості просторового розвитку міст та їх прилеглих територій, які в процесі еволюції наповнюються новим змістом і термінами. А також, з огляду на довільну інтерпретацію визначень та недосконалий переклад іноземних досліджень, існує об'єктивна необхідність систематизувати низку понять, які використовуються при вивченні метрополізації різними науками (соціологією, урбаністикою, економічною географією, містобудуванням) та виокремити економічний підхід до їх трактування.

Містам-метрополіям та метрополійним ареалам відведена центральна роль у формуванні соціального й економічного розвитку людства. Підвищення ролі великих міст в регіональній економіці зумовлено активізацією процесів глобалізації, регіоналізації й глокалізації. Це спостерігається на прикладі великих міст, міських агломерацій та, передусім, метрополій як вищої форми просторової організації населення.

Первинне тлумачення поняття «метрополія» (походить з грецької *μητροπολίτης* від *μητρο* – мати + *πολίτης* – місто, букв. «материнське місто») розглядало її як: 1) місто-державу, яке заснувало свої поселення (колонії) на інших землях; 2) державу, що володіє загарбаними нею колоніями (зазвичай, заморськими)³⁷. Пізніше цей термін набув нового змісту: під «метрополією» розуміють велике місто, економічний і культурний центр агломерації, іноді синонім слова «столиця», функції яких виходять за їх адміністративні межі.

Слід зазначити, що еволюція концепції міст-метрополій у доволі короткому часовому вимірі пройшла шлях від розуміння їх як особливих міст-концентраторів культурної та імперіальної спадщини (як от Париж, Рим, Лондон) а також найбільш урбанізованих центрів, до усвідомлення їх функціональної значимості та ваги в глобальних суспільно-політичній та фінансово-економічній системах.

За одним із первинних означень, містами – метрополіями можна назвати давньогрецькі міста (поліси), що мали колонії. Метрополія не мала влади над колоніями, хоча цей термін почав застосовуватися до держав, що володіють колоніями (зазвичай заморськими). Політико-правові форми зв'язків метрополії з колоніями можуть бути різноманітними (протекторат, васалітет, підопічна територія і т.д.), але, по суті, це завжди відносини панування, підпорядкування і експлуатації метрополією їй підпорядкованих територій³⁸.

³⁷ Metropolitan area [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Metropolitan_area.

³⁸ География. Современная иллюстрированная энциклопедия. – М.: Росмэн. Под редакцией проф. А. П. Горкина. 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru>.

За іншим означенням, процес виникнення метрополій (метрополізація) є просторовим варіантом урбанізації, коли цей процес концентрується в єдиному центрі країни, у більшості випадків в її столиці; метрополією є столиця: наприклад церковна метрополія в західній церкві (перебування вищого духовного керівництва), власне, держава у відношенні до поселень, своїх колоній тощо³⁹.

Як зазначає О. Дружинін, протягом останнього часу у науковій економіко-географічній літературі відбувається ототожнення метрополізації з урбанізацією (причому метрополізація розглядається як її морфологічний різновид) та з її головними характеристиками – поляризацією й агломерацією⁴⁰.

Тому сучасне розуміння змісту поняття «метрополія» зводиться до історично сформованих навколо великих міст агломерацій, тобто таких форм розселення населення, які функціонують як складні територіально-суспільні системи із яскраво вираженими метрополійними функціями та зв'язками. Висока здатність до самоорганізації та конкуренції за ресурси зумовлює перегляд їх функцій і визнання провідної ролі в межах регіональної і національної просторової політик.

Зазначимо, що метрополія часто трактується як місто-ядро агломерації, котре виконує столичні функції відносно регіону, в якому воно розташоване. В окремих дослідженнях, як вже було зазначено вище, поняття агломерації ототожнюється з дефініцією метрополії, але при цьому завжди акцентується увага на столичних, регіональних, міжрегіональних чи навіть міжнародних функціях. Отже, збільшення кількості метрополійних функцій у місті вимагає проведення спеціального дослідження процесу еволюції від великого міста до метрополії.

Економіко-географічний напрям дослідження метрополії оперує ключовим поняттям «метрополіс» (*синонімом є «мегалополіс»*), під яким розуміють великі міста, що виконують міжнародні економічні функції, в які стікаються потоки інформації, товарів, капіталів і людей⁴¹. Метрополіс – це свого роду міська агломерація (конурбація), що формується в результаті територіального злиття великого міста з навколишніми поселеннями. Іноді може бути два або більш великі міста, як от метрополійний ареал Токіо-Йокогама (Японія), або агломерація метрополійних містечок у Великому Лондоні (Англія).

Широкого розповсюдження отримала також така дефініція як метрополійна територія (метрополійна область) або метрополійний ареал (англ. metropolitan area). Метрополійним ареалом є столична область (велике місто) разом з передмістями та прилеглими містами, селищами та околицями щодо якого головне місто здійснює керівництво економічного і соціального впливу.

³⁹ Толковий словарь В. Даля. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovardalja.net>.

⁴⁰ Дружинин А.Г. Метрополитанизация как доминантная тенденция территориальной организации общества в постсоветский период: универсальные проявления и южно-российская специфика [Электронный ресурс] / Дружинин А.Г. – Режим доступа : http://www.geo-vestnik.psu.ru/files/vest/174_metropolizacij_kak_dominantnaq_tendencij.pdf, С.55.

⁴¹ Метрополійна територія [Електронний ресурс]. –Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.

Бюро перепису населення США використовує статистичну одиницю під назвою метрополійний статистичний ареал (metropolitan statistical area (MSA) який включає або:

- місто з населенням не менше як 50 000 осіб;
- урбанізовану територію (ареал) з загальною чисельністю населення від 50 тис. до 100 тис. осіб. Урбанізована територія визначається як територія, що має населення не менше 50 тис. осіб та щільність населення не менше 1 000 осіб на квадратну милю⁴².

Як зазначає Т. Мазур, для сучасного розуміння метрополії та процесу метрополізації однаково важливі обидва аспекти: просторовий – шляхом створення колоній (дочірніх поселень грецьких міст), які копіюють та унаслідують спосіб життя в метрополіях, тобто «експорт ідей метрополії»; так і функційний аспект, згідно якого вплив метрополій на інші міста відбувається через здійснення ними управлінських та інноваційних функцій⁴³.

Окрему нішу понятійно-термінологічного апарату метрополізаційних процесів утворюють такі категорії, як світові, глобальні, ключові і т.п. міста.

Дж. Фрідман у дослідженні про світові міста («world cities»), в особливий спосіб наголошує на просторовій організації нового міжнародного поділу праці, що призвів до зміни глобальної урбаністичної мережі, а також, виникнення світових (ключових) міст, що постають у сучасності як найважливіші міста концентрації та розподілу міжнародних потоків капіталу.

У праці «The World City Hypothesis» (1986) Дж. Фрідман висуває сім гіпотез – положень виникнення феномену світових міст, а саме:

- форма і міра інтеграції міста у світову економіку, його функції у новому міжнародному поділі праці є визначальними для будь-яких внутрішньоструктурних змін міста;
- ключові міста у всьому світі використовуються глобальним капіталом як «основні точки» просторової організації виробництва і збуту;
- функції глобального контролю та управління, що виконуються світовими містами, прямо відображаються на структурі і динаміці їх сфери виробництва та зайнятості;
- світові міста є головними містами акумуляції міжнародного капіталу;
- світові міста притягають значні потоки внутрішньої та міжнародної міграції;
- виникнення та формат світових міст актуалізує головні протиріччя індустріального капіталізму, серед яких просторова і класова поляризація населення;
- ріст світових міст супроводжується випереджаючим зростанням

⁴²Encyclopedia britannica. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.britannica.com>.

⁴³ Мазур Т. Еволюція змісту термінів метрополізація, метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір у контексті урбанізаційних процесів XX – початку XXI століть [Електронний ресурс] / Т. Мазур, Є. Король. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6969/1/07.pdf>.

соціальних витрат понад фіскальні можливості держави⁴⁴.

Виходячи із наведених положень та враховуючи значимість і міру інтеграції міст в глобальну економіку, Дж. Фрідман розробив орієнтовну ієрархію із 30 світових міст, що були ним умовно розділені на дві групи (первинні і вторинні центри) за двома типами країн – країни Центру (розвинуті країни – Core Countries) та країни Напівпериферії (країни, що розвиваються – Semi-peripheral Countries).

З точки зору ранжування світових міст, цікавим, з методологічної точки зору, є вибір критеріїв, за якими здійснюється класифікація. Зокрема, до ієрархії світових міст за Дж. Фрідманом відносяться міста, що задовольняють наступні критерії:

- місто є світовим фінансовим центром;
- концентрує штаб-квартири провідних ТНК та міжнародні інституції;
- містить швидкозростаючий сектор бізнес-послуг;
- місто є важливим центром обробної промисловості та важливим транспортно-комунікаційним вузлом;
- місто має значну чисельність населення (із 30 світових міст ієрархії 16 міст мають населення 1-5 млн, 6 міст – 5-10 млн та 8 світових міст – 10-20 млн осіб).

Світові міста не лише акумулюють глобальний фінансово-економічний потенціал, але, як зазначає Дж. Фрідман, є центрами продукування та розповсюдження інформації, новин, розважальних заходів та інших культурних феноменів. Серед інших підходів та критеріїв до ранжування світових міст цікавим є також виокремлення останніх за показником факту проведення чи подання заявки на проведення Олімпійських ігор, а також за кількістю проведених концертів відомого музичного гурту Rolling Stones.

Цивілізаційний перехід на рубежі ХХ-ХХІ ст. від постіндустріального до інформаційного суспільства ознаменувався не лише тотальною інтелектуалізацією та інформатизацією усіх сфер людського життя, випереджаючим розвитком транспортно-логістичних, інженерних, телекомунікаційних систем, але і появою у світовій урбаністичній системі такого нового феномену як «глобальне місто».

С. Сассен, яка у 1991 р. ввела у науковий вжиток термін «глобальне місто», розглядає глобальне місто як стратегічний простір, в якому глобальні процеси проходять на території держави, а глобальна динаміка долає державні інституційні мірки. Як акцентує дослідниця, глобалізація зумовила здатність нової просторової економіки долати регуляторні компетенції окремих держав⁴⁵.

Модель глобального міста С. Сассен виявляє економічну глобалізацію не лише у вимірах потоків капіталу, діяльності з координації, управління і обслуговування цих потоків, а також у вимірах практики з обслуговування різноманітної діяльності фірм та ринків, що функціонують у більш ніж одній

⁴⁴ Friedmann, J. (1986) The World City Hypothesis. Development and change. – 17, 1. - p 69-83.

⁴⁵ Сассен С. Глобальные города: постиндустриальные производственные площадки / С.Сассен // Прогнозис. – 2005. – №4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urban-club.ru>.

країні. Розглядаючи характерні особливості глобальних міст, автор наголошує на тому, що такі міста є концентраторами постіндустріального виробництва, особливо у фінансовому секторі та сфері послуг, а також локалізують контролюючі та управлінські функції, що виокремлює їх із національного територіального контексту.

Таким чином, глобальні міста, як вузли концентрації та синергії взаємодії фінансових та інформаційних потоків у глобальному масштабі, постають як місця надання високотехнологічних та високоінтелектуальних послуг. Зокрема, серед ключових груп діяльності у сфері послуг, що концентрується у глобальних містах, виділять наступні:

- фінансові і ділові послуги (банківська справа, страхування, юриспруденція, бухгалтерія, реклама і зв'язки з громадськістю, дизайнерські послуги, в тому числі, будівництво, індустріальний дизайн, мода);
- «влада і вплив» або «управління і контроль» (органи національних державних структур, наднаціональні організації, штаб-квартири ТНК);
- креативні види діяльності (театр, опера, балет, концерти, музеї, галереї і виставки, друковані і електронні засоби масової інформації);
- туризм (туристична інфраструктура, в тому числі система засобів розміщення, харчування, розваг, транспорту тощо)⁴⁶.

П. Абрантес, Ф. Басао, В. Лобо, Н.-А. Тенедоріо, аналізуючи просторовий розвиток метрополізації у Португалії, вбачають у метрополізації просторовий еквівалент глобалізації світової економіки, а також комплекс процесів різноманітних вимірів та ритмів розвитку, яким, зокрема, притаманні такі прикладні аспекти:

- зростаюча різноманітність сфери послуг та розвиток відповідних секторів (економіки агломерацій, посеред іншого, концентрують міжнародні компанії, виконавчі органи вищої керівної ланки менеджменту тощо);
- викривлення в урбаністичній ієрархії та посилення вищих рівнів урбаністичної мережі (метрополіси є центром споживання та поширення інформації/інновацій в мережі потоків/відносин міст;
- внутрішня просторова перебудова міст (фрагментація метрополісу на противагу координації та планування метрополійної території)⁴⁷.

Таким чином, метрополізація розвивається у функціональному просторі взаємовідносин і потоків, що сягають далеко за адміністративні межі метрополісу (метрополійного ареалу), тому саме розуміння та інтерпретація простору (функціональний аспект) та території (адміністративний аспект) метрополій стає визначальним викликом для політики територіального планування.

Відповідно до підходу концепції територіального капіталу, метрополізація керується важко- та легкокорелятивними факторами, які у

⁴⁶ Слуга Н.А. Эволюция концепции «мировых городов» / Н.А. Слуга // Региональные исследования. – 2005. – № 3. – С. 30.

⁴⁷ Abrantes P. Spatial modelling of metropolization in Portugal. Exploratory analysis of spatial metropolitan patterns / P.Abrantes, F. Bação, V.Lobo, J. A. Tenedório/ 14th European colloquium on theoretical and quantitative geography, september 9-13, 2005. – Tomar, Portugal. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isegi.unl.pt>.

комбінації активують і мобілізують передбачувані потенціали і трансформують їх в активи. Ці активи забезпечують територіально обумовлені переваги, які підсилюють конкурентоздатність міст і залучають специфічні метрополійні функції. Таким чином, метрополізація є наслідком активізації відповідних потенціалів у високо конкурентній ситуації.

Розкриваючи проблематику формування, структурування та управління економічним простором С.Л. Шульц розглядає процес метрополізації як складову процесу формування глобального економічного простору. Автор висловлює твердження, що розвитку метрополізаційних процесів сприяє поширення мережевих структур, як індикаторів нових тенденцій просторової організації економіки і модернізації економіки міст, що «засвідчують закріплення нових стандартів життя населення постіндустріального суспільства та включення країни у глобалізовані процеси загалом»⁴⁸. На думку автора, метрополізаційні процеси передбачають:

- виконання містами певної суспільно-просторової ролі та наявність високодиверсифікованої структури економіки міст;
- інтегрування у світову економічну систему, розвиток зовнішньоекономічних відносин та набуття містами властивих лише їм функцій;
- формування центрів впровадження нововведень та інноваційних видів діяльності;
- територіальне наближення до транспортних коридорів та наявність аеропортів макрорегіонального та світового значення⁴⁹.

Розвиток метрополізаційних процесів обумовлює появу нового функціонального напрямку дослідження систем розселення. Так, концентрація та набуття у містах фінансовими, логістичними, діловими, культурними тощо центрами системотворчого значення (що є однією з ознак метрополісів) є причиною зміни територіальної організації міст та виникнення низки просторових конфліктів. Останні тісно пов'язані із ущільненням міського простору, нерівномірним розвитком окремих сегментів ринку нерухомості тощо⁵⁰.

Функціональний підхід у дослідженні просторової організації суспільства, що сприяє підвищенню ефективності використання урбаністичного потенціалу, також підкреслюється у працях Н.В. Павліхи. Як зазначає автор, метрополії розвиваються концентрично навколо основного осередку, функціонально домінують на всіх ділянках суспільного, політичного та господарського життя, інформаційного обслуговування та культури⁵¹. Саме завдяки системі «метрополісних територій» стає можливим включення країн до масштабних проектів світової економіки.

⁴⁸ Шульц С. Економічний простір України : формування, структурування та управління / С. Шульц. – Львів: ІРД НАН України, 2010. – С.134.

⁴⁹ Там само. – С.134.

⁵⁰ Там само. – С. 137.

⁵¹ Павліха Н.В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід / Н.В. Павліха. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – С 225.

Досліджуючи метрополійні функції та взаємозалежності в американській урбаністичній системі, І. Еберштайн та П. Фрісбі наголошують на існуванні позитивних взаємовідношень між здійсненням великими міськими центрами столичних функцій та повнотою (просторовістю) залучення до мережі взаємозалежностей (вимірюваних об'ємами і різноманітністю торговельних потоків та числом обмінних зв'язків). Саме вертикальний (метрополійний) вимір функціональної диференціації (обумовлений функціями щодо управління та координації), на думку авторів, є тісно пов'язаний із просторовістю торговельної взаємозалежності, при чому взаємовідношення змінюється за типом продукту і розміром міста⁵².

Прикладом функціонального підходу у дослідженні метрополій є дослідження міст-осередків метрополійних функцій у вимірах конкретних сфер суспільного життя. Так, наприклад, у дослідженні культурного осередку, а саме, елітних мистецьких інституцій (театральні й танцювальні інституції, музеї, оркестри, опери) у 125-ти найбільших метрополійних міст США, Ю. Блау до уваги бере демографічні та урбаністичні характеристики міст⁵³. Так, розмір міста більшою мірою має вирішальне значення у відношенні до функціонування музеїв та оперних інституцій, ніж низки інших мистецьких інституцій, однак фактори, не пов'язані із розміром міста, відіграють вирішальну роль у поясненні превалювання музеїв над оперними інституціями, що пояснюється їхньою мистецькою специфікою та суспільною доступністю. Зокрема, поширення елітних мистецьких інституцій перебуває у залежності від наявності та величини гомогенного (вище) середнього класу населення, на відміну від оперних інституцій, поширення яких має безпосереднє відношення до факту існування соціально-економічної нерівності.

Метрополізація є глобальним процесом, який неоднозначно впливає на розвиток метрополій в усіх країнах світу. Значно слабше він виражений у формуванні метрополій у постсоціалістичних країнах, зокрема в таких, як Україна. Тому про метрополізацію як про сукупність процесів, які сприяють підвищенню рангу міста чи міської агломерації у світовій або континентальній системах розселення шляхом збільшення концентрації в них метрополійних функцій, тобто функцій, що мають міжнародне значення, часто говорять як про своєрідне відображення глобалізаційних процесів. Отже, головною рисою метрополії є функції економічного центру регіону або столиці країни, які виходять далі за межі адміністративного впливу⁵⁴.

В Україні вкрай важливо активізувати дослідження розвитку міст, насамперед тих, які володіють метрополійними функціями, оскільки саме

⁵² Isaac W. Eberstein, W. Parker Frisbie. Metropolitan Function and Interdependence in the U.S. Urban System // Social Forces. – 1982, 60 (3). – С.680.

⁵³ Judith R. Blau. The Elite Arts, More or Less de rigueur: A Comparative Analysis of Metropolitan Culture // Social Forces. – 1986. –Volume 64, Issue 4. – P. 892.

⁵⁴ Мазур Т. Еволюція змісту термінів метрополізація, метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір у контексті урбанізаційних процесів ХХ – початку ХХІ століть [Електронний ресурс] / Т. Мазур, Є. Король. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6969/1/07.pdf>

вони є унікальними ядрами науково-технічного прогресу, вогнищами дифузії територіально-структурних процесів як в центрах таких метрополійних ареалів, так і в їх периферійних зонах.

Актуальність дослідження розвитку обласних центрів Західного регіону України (серед яких Івано-Франківськ, Львів, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Ужгород, Чернівці) посилюється у зв'язку із процесом формування нових функцій таких міст, появі нових міських видів економічної діяльності, які постійно змінюються, надаючи таким містам метрополійних функцій, тим самим приваблюючи до себе нові ресурси (людські, фінансові, матеріальні тощо). Необхідність зазначеного дослідження зумовлена також тим, що процес метрополізації (формування метрополій) у державах Європейського Союзу, які межують із областями Західного регіону України (Польща, Словаччина, Угорщина та ін.) краще розвинений та підтримується просторовою політикою ЄС.

Слід відмітити нормативно-правові акти прийняті в ЄС протягом 2007-2012 рр., які є частково удосконаленням існуючих і доповнені новим змістом, новою філософією управління: «Європейська хартія міст – II: Маніфест нової урбаністики» безпосередньо стосуються проблематики розвитку метрополій. При цьому Об'єднання великих європейських міст Eurocities включає 140 великих міст 36 держав ЄС, місією якого є розробка європейської міської політики⁵⁵.

У Польщі сформовано 12 метрополій⁵⁶, розвиток яких передбачає утворення «метрополітарного простору» як нової адміністративно-територіальної одиниці та загострення конкуренції серед великих міст, які розташовані у сусідніх державах за нові людські ресурси (туристів, студентів вищих навчальних закладів, кваліфікованої робочої сили та ін.).

У Західному регіоні України місто Львів найбільш інтенсивно нарощує свій потенціал метрополійних функцій, що дає йому підстави у перспективі стати європейською метрополією вищого, порівняно з теперішнім станом, рангу. Такі висновки роблять на основі припущень щодо зростання в місті Львові чисельності населення; кількості представництв і підприємств транснаціональних фірм; транснаціональних і фінансових установ; транспортних підприємств і комунікацій тощо. Тобто, можна стверджувати, що на сьогодні сформовані певні метрополійні функції у місті Львові, в ньому зосереджений потужний метрополійний потенціал для всього Західного регіону. Місто Львів характеризується вищим рівнем розвитку метрополійних функцій, які виходять за межі адміністративної області, у порівнянні з іншими сусідніми обласними центрами: Ужгородом, Чернівцями, Луцьком, Івано-Франківськом, Тернополем, Рівним.

Проблеми розвитку метрополійних функцій (організаційно-управлінської, економічної, інноваційно-креативної, транспортно-комунікаційної, культурної, інформаційно-репрезентативної, соціальної) обласних центрів Західного регіону полягають в ускладненні зв'язків між ними та периферією, обміні товарами, ресурсами, інформацією, людьми, який

⁵⁵ Eurocities [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eurocities.org/>.

⁵⁶ Unia metropolii polski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.metropolie.pl/>.

не завжди є еквівалентним, що в результаті призводить до трансформації функцій міста. Таким чином обласні центри Західного регіону України мають потенціал розвитку і реалізації метрополійних функцій, враховуючи їх профіль: Луцьк – машинобудування, Рівне – машинобудування та обробна промисловість, Ужгород – машинобудування та логістичні послуги), Тернопіль – агропромисловий комплекс та освітній центр), Чернівці – торгівля, освітній центр, Івано-Франківськ – добувна промисловість, освітній центр.

Розвиток урбанізації призвів до формування активної взаємодії Львівської метрополії та її периферії, яка проявилася в активізації територіально-структурних процесів, що постійно впливають на зміну інтенсивності тих чи інших явищ на території регіону.

Як зазначає Т. Мазур, еволюція таких процесів відбувається шляхом накопичення економічного, культурного й інформаційного потенціалу суспільства у великих міських центрах, що сприяє підвищенню інтенсивності й ефективності соціально-економічного розвитку, що створює передумови для формування вищих досягнень і зразків матеріальної й духовної культури. Поступово ці досягнення транслюються й освоюються іншими нецентральними містами й сільськими поселеннями, що, у свою чергу, дає новий імпульс для нарощування потенціалу в великих міських центрах. Такі головні міста отримують назву метрополій, а процес виділення головних урбаністичних осередків, як вузлів цивілізаційного розвитку називається метрополізацією⁵⁷.

Для активізації можливостей реалізації метрополійних функцій та дифузійних процесів в плані перенесення інновацій з центральних місць до периферії виникає необхідність створення «критичної маси» (виробництва товарів, послуг, інвестицій, інновацій), здатної активізувати місцевий розвиток.

Формування регіональних метрополій характеризує поширення метрополійних функцій на регіональний та локальний рівні організації суспільства. Місто, яке претендує на статус метрополії, повинно не лише активно організувати свою територію впливу, а й активно співпрацювати з усією урбаністичною мережею, тобто характеризуватися високою включеністю в сучасні мережеві взаємодії та бути сприйнятливими до інновацій. Тому для трансформації великого міста у метрополію важливо враховувати набір головних її чинників: розмір і потенціал території впливу, економіко-демографічний масштаб метрополії, її структурні особливості та характер взаємодії з іншими метрополіями⁵⁸.

⁵⁷ Мазур Т. Еволюція змісту термінів метрополізація, метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір у контексті урбанізаційних процесів ХХ – початку ХХІ століть [Електронний ресурс] / Т. Мазур, Є. Король. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6969/1/07.pdf>

⁵⁸ Дружинин А.Г. Метрополізація як домінуюча тенденція територіальної організації общества в постсоветский период: универсальные проявления и южно-российская специфика [Электронный ресурс] / А.Г. Дружинин. – Режим доступу : http://www.geo-vestnik.psu.ru/files/vest/174_metropolizaciq_kak_dominantnaq_tendenciq.pdf.

Ототожнювання агломерацій, які формують метрополійні ареали із метрополіями викликане відсутністю чітких розмежувань у визначенні змісту понять агломерація та метрополія у вітчизняних та зарубіжних студіях.

За О.І. Шаблієм «міська агломерація – це сукупність просторово близьких, часом і просторово зрощених міських поселень, між якими налагоджуються тісні демографічні, економічні, соціальні і часто адміністративно-управлінські зв'язки»⁵⁹.

Класичним прикладом міської агломерації є сукупність міських поселень в українському Прикарпатті – Дрогобич, Борислав, Трускавець, Стебник і Східниця. Однак міська агломерація охоплює і сільські поселення, що розташовані на окраїнах міських, чи вже увійшли у її територіальні межі. Наприклад, у тій же Дрогобицько-Бориславській агломерації такими сільськими поселеннями є Мразниця, Тустановичі, Баня Котовська, Губичі (околиця Борислава), Млинки (околиця Дрогобича), деякі села (Дережичі, Модричі, Попелі, Раневичі та ін.).

Такі агломерації, де взаємодіють декілька значних за людністю міських поселень, називають поліядерними. Інший тип утворюють так звані моноядерні агломерації. У них виділяється одне велике ядро, а інші міські поселення (це значною мірою селища міського типу) є дрібними. Прикладом може бути Львівська міська агломерація, у якій ядром виступає майже мільйонний Львів і поруч з ним міста – Винники, Дубляни, Пустомити, селища міського типу Брюховичі й Рудне, село Запитів. Спосіб життя, використання земель і загалом природних ресурсів, сукупність внутрішніх комунікацій і зв'язків тощо – усе це є основою входження у цю міську агломерацію також сільських поселень в її межах. Усі села тут субурбанізовані, тобто у них переважає міський спосіб життя (значна частина їхнього населення працює у сусідніх містах, збут продовольчої продукції і сільськогосподарської сировини відбувається на місці тощо)⁶⁰.

Єдиного підходу щодо делімітації кордонів агломерації не існує, львівські архітектори-містобудівельники обмежуються 5-ти кілометровою зоною навколо міста Львова. Згідно такого виділення до Львівської міської агломерації окрім головного міста Львова належать такі населені пункти: Дубляни, Брюховичі, Винники, Рудно, Малехів, Великі і Малі Грибовичі.

Виділення у системі розселення груп взаємопов'язаних населених місць: агломерації і конурбації, ядрами яких, як правило, стають найбільші міста – метрополіси (метрополії), призводить до розвитку навколо цих міст цілих систем поселень, що втягують в орбіту безпосереднього впливу головних центрів економіки й культури все нові райони. У науковій літературі з містобудування та планувальній практиці для визначення зони впливу ядра агломерації на оточення використовується термін

⁵⁹ Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підруч. – Львів: ЛНУ, 2003. – С.28.

⁶⁰ Костюк І. Історико-географічний аспект демографічного і територіального розвитку Львівської міської агломерації [Електронний ресурс] / І. Костюк // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – Випуск 1 (15). – Режим доступу: <http://ukr-tur.narod.ru/istoukrgeo/allpubl/antropos/2/istgeoaspektlviv.htm>.

«метрополійний ареал» – територія в межах радіусу впливу центру агломерації⁶¹.

Зазначимо, що аналогічний зміст наповнює поняття «велика (крупна) міська агломерація», як нова форма розселення населення, що було введено О. Перцик. Згідно тлумачення даного автора, під «великою міською агломерацією» слід розуміти територіальний ареал, у якому сконцентровані прогресивні види промислової діяльності, науково-дослідні організації та об'єкти соціальної інфраструктури⁶².

На цьому етапі під метрополізацію розуміють процес утворення метрополійних територій чи метрополій-регіонів з надзвичайно високою концентрацією населення та економічної активності, що формують чітко визначені функційні соціоекономічні ареали – граничні урбанізовані простори, у середині яких існують стійкі, чітко визначені економічні та соціальні зв'язки – ринки праці, мережі компаній, важливі частини ланцюгів постачання, комунікації між компаніями та місцевими владними структурами. Залежно від розподілу населення й структури існуючих внутрішніх зв'язків та потоків розрізняються два типи метрополійних утворень. Моноцентрична метрополія – з єдиним містом-ядром та супутніми меншими містами й сільськими місцевостями (Штутгарт, Лондон, Лос-Анжелес, Сеул). Інші метрополії розвивались на основі конурбацій (урбаністичної мережі майже рівнозначних за впливовістю та розміром міст-сусідів) утворили так звані поліцентричні метрополії (Рандштат-Голландія в Нідерландах, що включає в себе чотири великих міста – Амстердам, Роттердам, Хаг та Утрехт, чи Рейн-Рур – метрополія в Німеччині, що об'єднує такі важливі міста, як Бонн, Кельн, Дортмунд, Дюссельдорф та Ессен)⁶³.

Відмінності агломерацій від метрополії полягають у тому, що до складу останньої входить приміська зона, яка тісно пов'язана з центральним містом трудовими міграціями незалежно від того, зливаються населені пункти приміської території з центральним містом, чи ні. Окрім того, спосіб делімітації метрополійних територій (ареалів) відрізняється у різних країнах, що унеможливорює коректні міжнародні порівняння⁶⁴.

У сучасному розумінні кожний метрополійний ареал є агломерацією або групою міст, однак не кожна агломерація, чи група поселень має передумови, щоб отримати статус метрополійного ареалу, оскільки основним

⁶¹ Мазур Т. Еволюція змісту термінів метрополізація, метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір у контексті урбанізаційних процесів XX – початку XXI століть [Електронний ресурс] / Т. Мазур, С. Король. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6969/1/07.pdf>.

⁶² Перцик Е.Н. Города мира. География мировой урбанизации/ Е.Н, Перцик. – М.: Международные отношения, 1999. – с.125.

⁶³ Мазур Т. Еволюція змісту термінів метрополізація, метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір у контексті урбанізаційних процесів XX – початку XXI століть [Електронний ресурс] / Т. Мазур, С. Король. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6969/1/07.pdf>.

⁶⁴ Самые населённые городские агломерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org>.

критерієм є певний ранг групи розселення внаслідок накопичення нею різноманітних міжнародних функцій⁶⁵.

Процес формування метрополій є складним і тривалим в часі, пов'язаний з утворенням метрополійних територій чи метрополій-регіонів з надзвичайно високою концентрацією населення та економічної активності, що формують чітко визначені функціональні соціоекономічні ареали та містять у собі кілька різних адміністративно-територіальних одиниць. У даному контексті під соціоекономічним ареалом мається на увазі граничний географічний простір, всередині якого існують стійкі, чітко визначені економічні та соціальні зв'язки: ринки праці, мережі компаній, важливі частини ланцюгів постачання, комунікації між компаніями та місцевими владними структурами⁶⁶.

Сучасними дослідженнями метрополізації в європейському просторі акцентується увага на двох ключових висновках:

1) нові форми просторового поділу праці характеризуються двома тенденціями, а саме: тенденція деконцентрації в контексті виробництва товарів супроводжується тенденцією концентрації в сфері високоякісних бізнес-послуг та у фінансовому секторі, що рівнобіжно проходять на фоні зміни ієрархії у міських системах розселення;

2) «баланс сил», як особлива форма потенціалу економічного контролю, між національними державами та метрополіями (глобальними містами, світовими містами, «ключовими» містами) змістився в бік останніх, а саме: метрополії отримали настільки сильний контроль над промисловим виробництвом, фінансовими потоками та потоками інформації, що їх світогосподарська значимість у певних секторах стала набагато більша, ніж вага національних держав.

Таким чином, узагальнюючи метрополізаційні процеси як, власне, *процес* (хід, розвиток) та *феномен* виникнення та становлення міст-метрополій, слід наголосити на наступних ключових взаємодоповнюючих сентенціях:

– міста-метрополії на сучасному етапі цивілізаційного розвитку є найбільш важливими місцями концентрації (акумуляції) капіталу, інформації, товарів (послуг) та населення;

– вага та значимість міст-метрополій, як місць виникнення та трансляції рішень управлінського характеру, детермінується повнотою та масштабами виконуваних ними метрополійних функцій.

На перетині процесів зосередження населення, ресурсів, капіталу та відповідних інституцій у містах-метрополіях, які стають центрами в системі політико-адміністративних та економічних зв'язків, з однієї сторони, та процесів трансляції рішень управлінського характеру й еталонних зразків

⁶⁵Мазур Т. Еволюція змісту термінів метрополізація, метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір у контексті урбанізаційних процесів ХХ – початку ХХІ століть [Електронний ресурс] / Т. Мазур, Є. Король. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6969/1/07.pdf>.

⁶⁶Бойко-Бойчук О.В. Світові тенденції розвитку міст: міжнародний досвід [Електронний ресурс] / О.В. Бойко-Бочук. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/txts/07bovmmd.htm>.

соціального досвіду, з іншої сторони, перебувають складні соціокультурні процеси інтенсифікації суспільних взаємодій у міському просторі міст-метрополій.

На нашу думку, саме інтенсифікація суб'єктно-об'єктних взаємодій (на міжособистісному рівні, на рівні інституцій) та значимість рішень управлінського характеру у відповідних функціональних просторах (економіка, політика, культура, освіта тощо) є критерієм, що детермінує виникнення та розвиток метрополійної функції міста. Змістовне наповнення останньої полягає у діяльності щодо забезпечення формування, розвитку та реалізації потенціалів у відповідних функціональних просторах, що чинять вплив на прилеглі метрополійні території і регіони вищого ієрархічного порядку та, головне, транслюють зразки соціального досвіду, сприяючи їх розвитку.

Зазначене вище сутнісне розуміння процесів метрополізації та, власне, міст-метрополій зумовлює ідейну специфіку методологічної бази дослідження метрополійних функцій у відповідних функціональних сферах.

Ключовим в аналізі та оцінці метрополійних функцій має бути підхід, що поєднує розгляд індикаторів концентрації функції (наприклад, кількість та щільність локалізації інституцій у відповідних сферах), а також індикаторів діяльності (зокрема, реалізація, охоплення, доступність послуг споживачам). Вибір показників для кількісного аналізу стану та перспектив розвитку метрополійних функцій слід здійснювати на основі існуючих статистичних спостережень у відповідних функціональних просторах, а також спеціальних якісних показників, що характеризують ступінь поширення впливу міста-метрополії на периферійні метрополійні території.

1.3. Домінантні ознаки, види та критерії детермінації метрополійних функцій великих міст

На даний час однією з основних форм існування сучасних суспільств є міські спільноти. Більш ніж 50% населення Землі сьогодні проживає в містах, а процес урбанізації і концентрації населення в них триває. Найінтенсивніший його перебіг спостерігається в регіонах метрополій, тобто міст, які не тільки найбільш значні за своїми масштабами, але й здійснюють найбільш інтенсивний вплив на прилеглу до них територію.

Характеристика міста-метрополії, адекватна його соціально-політичній ролі, вимагає дослідження не тільки його структури, процесів, стадій розвитку і причин, а й виявлення певних специфічних якостей, які ідентифікують місто з цієї точки зору. Місто є не тільки і не стільки сукупністю архітектурних форм, розташованих у просторі, скільки мережею асоціацій, корпорацій та фірм, різноманітних установ, а також міським співтовариством⁶⁷. Концентрація різного роду функцій і факторів впливу на обмеженій території створює сприятливе підґрунтя для кооперації, комунікації та формування спільноти міста.

⁶⁷ Mumford L. The City / International Encyclopedia of the Social Science (ed. D. L. Sills). NY, USA: The MacMillan Co& The Free Press. – 1968, Vol. II. – P. 447-472.

Будь-яке велике місто володіє певним набором як якісних, так і кількісних характеристик, які можна кваліфікувати як ознаки його метрополійного статусу. Саме від ширини спектру даних характеристик, притаманних місту, залежить його місце в глобальній просторовій організації суспільства. Трансформація великого міста в повноцінну метрополію передбачає наявність комплексу взаємопов'язаних факторів, ефективне використання яких і дозволяє досягти метрополійного статусу та підтримувати його в майбутньому. Так, на думку О. Дружиніна, до складу згаданого комплексу факторів, відносяться⁶⁸: соціально-демографічний та фінансово-економічний масштаб міста; його структурні особливості; історичний, духовний і культурний потенціал, який зумовлює його унікальність та систему цінностей; величина підконтрольної місту території та її потенціал; особливості взаємодії міста з іншими метрополіями, як в межах окремої держави, так і в глобальному масштабі.

З метою отримання метрополійного статусу або ж підтримання вже наявного, велике місто повинно бути конкурентоспроможним у сучасних економічних умовах, володіти високотехнологічним промисловим комплексом, розвинутою сферою послуг та соціальною інфраструктурою, значним суспільним потенціалом. На його теренах повинні зосереджуватися основні ринки товарів і послуг, здійснюватися структурні перетворення в економіці регіону та країни разом із їх швидкою адаптацією до умов сьогодення, відбуватися найбільш інтенсивний розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності, а також підвищення рівня життя значної частини населення країни.

Роль великого міста як домінуючого центру – метрополійного міста, довкола якого об'єднуються навколишні населені пункти на основі спільних інтересів зростання соціокультурної, фінансово-економічної та екологічної ефективності їх функціонування, визначається не стільки його масштабом, як місцем його локалізації в просторі, ступенем концентрації функцій та їх вагомістю. Зважаючи на це, основним індикатором при визначенні розміру метрополійного ареалу доцільно приймати простір поширення зовнішніх функцій великого міста на оточуючі його території (функціонально пов'язані оточуючі території, які перебувають під його постійним впливом). Характерною особливістю таких територій є накладання дії важливих зовнішніх функцій метрополійного центру, високий рівень функціональної інтеграції, розвиненість мережі комунікацій та інфраструктурної пов'язаності.

На даний час у загальній структурі найбільших, великих і середніх міст України за функціональною ознакою можна виділити:

- а) міжрегіональні економічні, наукові, культурні, освітні та науково-технічні центри;
- б) регіональні (або обласні) господарсько-адміністративні та культурні центри (переважно міста обласного підпорядкування);
- в) районні господарсько-адміністративні та культурні центри (найчастіше великі та середні міста);

⁶⁸ Дружинин А.Г. Пространственное развитие города-миллионера: тенденции постсоветского периода. – Ростов н/Д: Изд-во Юж. федер. ун-та, 2008. – 192 с.

г) крупні центри, яким притаманний виражений промисловий профіль (Запоріжжя, Маріуполь, Макіївка, Кривий Ріг та ін.)⁶⁹.

Українські науковці В. Присяжнюк та В. Глеба виокремлюють три пояси впливу секторів великого міста, які формують метрополію. Для кожного з цих секторів є характерними якісно відмінні соціально-економічні зв'язки. Так, зокрема⁷⁰:

– перший пояс, до складу якого входять малі міста, робітничі містечка та селища, що межують безпосередньо з містом у радіусі 15-30 км, володіючи міцними зв'язками з великим містом, формують основний містобудівний каркас у різних сферах (демографічній, економічній, соціально-побутовій, комунікаційно-інфраструктурній). Приміські зони великих міст стають центрами тяжіння поселень першого поясу;

– другий пояс, що включає території поселень, мешканці яких регулярно користуються послугами різноманітних міських закладів побутового обслуговування. У межах першого та другого поясів інтенсивність культурно-побутових зв'язків забезпечується розвинутою транспортною інфраструктурою. Перший та другий пояси формують так звану міську «метрополію» великих міст;

– третій пояс, як зовнішній пояс у межах зони культурно-побутового впливу великого міста, формується залежно від величини міста, його адміністративних функцій, характеру містобудівної освоєності територій, наявності магістралей загальнодержавного значення, міжнародного авіасполучення, транспортно-логістичної інфраструктури тощо. Наприклад, для столиці України – м. Києва, третій пояс становить приблизно 250 км. Такі обласні центри як Чернігів, Житомир, Черкаси формують у сукупності Київський регіон. Загальна площа цього регіону складає приблизно 138 тис. км². Чисельність населення, що мешкає в цьому регіоні приблизно становить 8,5 млн осіб.

У результаті розвитку метрополії формується метрополійний ареал, відмінністю якого від агломерації є те, що до його складу входить приміська зона, яка тісно пов'язана з центральним містом трудовими міграціями, незалежно від того, зливаються населені пункти приміської території з центральним містом, чи ні⁷¹.

Спосіб делімітації метрополійних територій (ареалів) відрізняється у різних країнах, що унеможливує коректні міжнародні порівняння. Адже ідентифікація і делімітація регіональних метрополій повинна здійснюватись з урахуванням національної специфіки (історичні, культурні, архітектурно-урбаністичні передумови тощо), цілей дослідження та концентрації метрополійних функцій.

⁶⁹ Бакалова Л. Структурно-функціональна типологія міст як ефективний інструмент управління розвитком міста / Л. Бакалова // Управління сучасним містом. – 2007. – № 1–12 (25–28). – С. 186.

⁷⁰ Присяжнюк В.К. Державне управління містобудівними системами та планування міських поселень України / В. К. Присяжнюк, В. Ю. Глеба // Наук. вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління». – К. : ВПЦ Академії муніципального управління, 2011. – Вип. 1/2011. – С. 51-52.

⁷¹ Самые населённые городские агломерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org>.

Наприклад, зважаючи на польський досвід, міста з метрополійними функціями повинні відповідати наступним критеріям⁷²: чисельність населення 0,5-1,0 млн мешканців; значний економічний потенціал, розвинений сектор послуг вищого порядку; великий інноваційний потенціал (в т.ч. щодо наукових досліджень); виконання метрополійних функцій високого ієрархічного порядку на національному рівні; бути вузлами в системі (мережі) комунікаційних, організаційних та інформаційних зв'язків і мати високу доступність в різних просторових масштабах, в т.ч. у міжнародному; стимулювати розвиток мережевої моделі економіки та управління. Наприклад, крім Варшави інші головні міста Польщі (Бялосток, Бидгощ, Гданьськ, Катовіце, Краків, Люблін, Лодзь, Познань, Жешув, Щецін, Вроцлав) мають характер не глобальних, а державних (регіональних) метрополій.

Грунтуючись на концепції світового міста, Е. Корцеллі-Олейнічак встановлює зв'язок між основними метрополійними функціями та видами діяльності. Так функції міста як транспортного вузла та медіа-центру пов'язані зі сферою товарного обігу, функція центру знань та інновацій стосується діяльності з виробництва, функція культурного центру співвідноситься зі споживанням та відтворенням, а такі метрополійні функції, як місто – фінансовий центр, резиденція уряду і парламенту передбачають здійснення регулювання та контролю⁷³.

Метрополійні функції сучасного великого міста генеруються наявністю: представництв транснаціональних фірм; транснаціональних фінансових та кредитних установ; зручних транспортних зв'язків національного і міжнародного рівня; установ та закладів обслуговування вищого рівня (готелів, закладів громадського харчування і відпочинку); вищих навчальних закладів (університетів), науково-дослідних інститутів та технологічних центрів; значних і відомих культурних установ (музеїв, театрів, симфонічних оркестрів), культурних заходів національного і міжнародного рівня; специфічних «духу місця», «краси місця», обумовлених просторовим характером⁷⁴. При цьому, метрополійними функціями міст є ті, які мають надрегіональний характер і виконуються за участі установ найвищого ієрархічного порядку.

Якісні властивості метрополійного середовища реалізуються назовні завдяки притаманним метрополії функціям, які є інтегральним результатом діяльності системи, виражаючи її суспільно-просторову роль – організаційно-управлінську, креативну, інформаційну, духовно-культурну та

⁷² Markowski T. *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja: Problemy i pojęcia podstawowe* / T. Markowski, T. Marszał. – Warszawa : Polska Akademia Nauk. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2006. – S.12.

⁷³ Korcelli-Olejniczak, E. Evaluation of MEGA identification and qualification In ESPON 1.4.3. Final Report. Comments on ESPON 1.1.1. final report; Засадко В.В. Реалізація метрополійних функцій міст: європейський досвід та українські перспективи / Засадко В.В. // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону: зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 2 (100). – 2013. – С. 166.

⁷⁴ Marszał T. *Someremarkson metropolitan development/ StudiaRegionalia. Volume 14. Urban and regional development – concepts and experiences.* Warszawa, 2004. – S. 129-131.

комунікаційну. Адже виконання певної ролі для системи в цілому може бути покладене на окремі частини простору. Функція формується у результаті сукупної дії відношень між компонентами суспільно-територіального комплексу, причому особлива роль тут належить створеному синергетичному ефекту, що характеризує загальні якісні перетворення у системі⁷⁵.

Чим більший перелік метрополійних функцій реалізується містом та ширшим є зона їх впливу на прилеглу територію, тим вище в світовому ранзі метрополій воно знаходиться. Реалізація повного переліку метрополійних функцій разом із найбільш потужним впливом у світовому масштабі, притаманна світовим містам або глобальним метрополіям. Натомість, реалізація окремих метрополійних функцій разом з впливом у локальному чи регіональному масштабі притаманна регіональним метрополіям, до складу яких можна віднести практично всі найбільші міста України з їх приміськими зонами.

Отже, можна констатувати, що саме функціональне домінування великого міста в усіх ділянках соціокультурного, інформаційного, суспільно-політичного та господарського життя в рамках своїх зовнішніх функцій поза власними територіальними межами й визначає основну сутність процесу метрополізації. Вагомість та концентрація функцій, ареал поширення їхньої реалізації за межі великого міста зумовлюють його основну роль як міста-метрополії. На даний час масштаб міста вже не є визначальним критерієм при визначенні його статусу як метрополійного міста. У сьогоденних умовах вагомішими стають геополітичні чинники, інвестиційна та інноваційна привабливість, які безпосередньо залежать від рівня розвитку та стабільності регіону. Як наслідок, за своєю соціально-економічною вагомістю менш масштабний проте багатofункціональний обласний центр може не поступатися великому промислово-му центру.

Загалом метрополійні функції міст нами систематизовано за сферою їх прояву: організаційно-управлінська, економічна, інноваційно-креативна, культурна, туристично-репрезентативна, науково-освітня, транспортно-логістична, соціально-демографічна.

Організаційно-управлінська функція пов'язана з організацією, координацією та управлінням сукупністю видів суспільної діяльності – господарської та політичної, концентрацією та акумуляцією міжнародного капіталу; визначається локалізацією провідних інституцій на національному чи регіональному та міжнародному рівнях (основні центри в рамках глобальної політичної мережі рішень), трансляцією рішень управлінського характеру через присутність об'єктів, які виконують дипломатичні та адміністративні метрополійні функції (штаб-квартири ТНК, транснаціональні банки, фінансові та товарні біржі макрорегіонального й світового значення, штаб-квартири міжнародних, зокрема, неурядових організацій, посольства й консульства), а також політично орієнтованих організацій (політичні партії, громадські рухи, лобістські групи), з якими пов'язаний прямий вплив

⁷⁵ Денисенко О.О. Роль метрополісів у становленні поліцентричних територіальних систем і структуризації простору / О.О. Денисенко // Економічна та соціальна географія. – 2008. – Вип. 58. – С. 83.

метрополійного центру на прилеглі території та соціально-економічний розвиток країни загалом.

Наприклад, присутність центрального офісу принаймні однієї з 500 світових компаній (ТНК) дозволяє інтерпретувати місто як організаційно-управлінський центр світового рангу завдяки значному економічному масштабу діяльності розміщених компаній⁷⁶. Адміністративно-політична функція метрополії проявляється також у локалізації органів влади, які відповідальні за формування програм міжмуніципальної співпраці, узгодження пріоритетів розвитку метрополії та периферії, і характеризується їх високою концентрацією з точки зору просторового розподілу.

Економічна функція (в т.ч. господарська, фінансова та інвестиційна) пов'язана з концентрацією головних офісів економічно потужних корпорацій і фірм, фінансових інституцій і банків, страхових компаній, фондових бірж, сервісних організацій з надання високоінтелектуальних послуг, ринків; визначається кращими умовами розміщення цих об'єктів для налагодження ділових зв'язків та ступенем освоєння економічного простору метрополії, який оцінюється такими показниками: концентрація фінансового та інвестиційного потенціалу, власності і домінуючих власників, диверсифікованість видів економічної діяльності, ефективність використання ресурсів, ступінь завантаженості комунікаційних ліній, виробничої інфраструктури, наявність центроорієнтованих вертикальних і горизонтальних економічних зв'язків, концентрація виробничих та збутових підприємств, ступінь розвиненості технологій та техніки, операційної діяльності, насиченість різноманітними конфігураціями і циклами економічних взаємодій, сприятливістю інвестиційного клімату і бізнес-середовища та ін.⁷⁷

Присутність організацій з надання високоінтелектуальних (наукових) послуг, зокрема в сфері юридичного та податкового консультування та управлінського консалтингу, аудиту, аутсорсингу, рейтингових агентств і т.д., є головним чинником не лише реалізації метрополійного потенціалу та функціональних впливів центрального осередку на оточуючий його простір, але й економічного розвитку загалом. Економічна функція міста-метрополії в значній мірі реалізується через зосередження у ньому банків та інших фінансових інституцій, які забезпечують капіталом економічну систему, національні і міжнародні грошові перекази, підтримують інтеграцію національних економік у світову.

Інноваційно-креативна функція метрополійного центру пов'язана зі створенням нових знань, технологій і техніки та їх поширенні у конкретних просторово-часових координатах. Беручи до уваги наявність у регіональній метрополії розвинених техніко-технологічного та науково-дослідного

⁷⁶ Денисенко О.О. Локалізація штаб-квартир ТНК як прояв організаційно-управлінської функції центрів світового господарства / О.О. Денисенко // УГЖ. – 2009. – №3. – С. 36.

⁷⁷ Мельник М.І. Роль метрополізації в організації економічного простору: функціональний аспект / М.І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону: зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 2 (100). – 2013. – С. 9.

потенціалів, креативних індустрій, її комунікацію з іншими метрополіями, агломераціями, регіонами та включеність у міжрегіональні інноваційні мережі, можна стверджувати, що місто як осередок метрополійної інноваційно-креативної функції, є центром дифузії та комунікації у сфері продукування суспільних інновацій та технологічного досвіду.

Тобто метрополії виконують головну роль у впровадженні інновацій через сприятливість метрополійного середовища для нововведень, адже вони виступають потужними ареалами концентрації фінансових, технологічних, організаційних та інших ресурсів, трудового потенціалу, який через соціальний капітал виражається в кількісно-якісному продукуванні нових знань та технологій.

Науково-освітня метрополійна функція міста, виражена через складові розвитку освіти і науки, поширюється в метрополійному просторі, який виходить далеко за межі передмість та області, що підтверджується, наприклад, припливом студентів та спеціалістів з інших регіонів. Підсилення позитивного впливу поширення знань у райони області та інші (у першу чергу сусідні) регіони дозволило б отримати максимальну користь для соціально-економічного розвитку самого міста як метрополійного центру, прилеглих територій, областей, регіонів та країни загалом.

Об'єктами, які найбільшою мірою виражають потенціал реалізації інноваційно-креативної та науково-освітньої функції, є науково-дослідні і проектно-конструкторські установи, провідні вищі навчальні заклади, інноваційні та технологічні парки, а також підприємницькі структури, що здебільшого є замовниками та осередками впровадження інновацій. Зазначимо, що ці об'єкти не лише пов'язані з генеруванням суто технологічних інновацій, а й завдяки високоякісній освіті, професійним та виробничо-технологічним зв'язкам впливають на продукування суспільних нововведень загалом⁷⁸.

Туристично-репрезентативна функція (в т.ч. видавнича, інформаційна, маркетингова) пов'язана з процесами продукування та трансляції потоків інформації в просторі метрополії, інтенсивність та домінантність яких обумовлюються не лише наявністю у просторі метрополії джерел-продуцентів інформації (телеканали, друковані засоби масової інформації тощо), але і формуванням певного образу міста-метрополії, що визначається присутністю ключових осіб, установ, організацій, що характеризуються високим ступенем довіри у продукуванні потоків інформації та детермінують їх поширення. Дана метрополійна функція проявляється в здатності міста-метрополії генерувати потужні інформаційні потоки з обміну ринковою інформацією, у налагодженні ефективних ділових контактів та співпраці в майбутньому; і реалізується через функціонування великих рекламних агенцій, консалтингових, аудиторських та аналітичних компаній, виставкову діяльність, регулярне проведення визначних та

⁷⁸ Підгрушній Г. Міста-метрополіси як новітня форма територіальної організації суспільства / Г. Підгрушній, О. Денисенко // Досвід та перспективи розвитку міст України. Збірник наукових праць. – 2010. – № 18. – С. 70. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/dprmu/2010_18/6_PidDen.pdf.

суспільно значимих зустрічей національного та міжнародного рівня (форуми, конгреси, номінації, конференції, прес-конференції, брифінги, круглі столи тощо)⁷⁹. Результативне функціонування таких інституцій сприяє інтенсифікації інформаційних потоків у межах впливу метрополії та формує еталонні зразки соціального досвіду, що є прикладом для наслідування у периферійних щодо метрополії просторах.

Культурна функція визначається культурно-мистецьким потенціалом та духовно-історичною роллю окремих міст у становленні й розвитку країн та регіонів світу. Це проявляється на підсвідомо-асоціативному рівні, коли певне місто сприймається як духовний або культурний центр світового чи макрорегіонального рівня⁸⁰. Підґрунтям виокремлення культурної функції міста-метрополії є концентрація у ньому релігійних храмів і святинь, культурно-мистецьких закладів (оперних театрів, арт-галерей, професійних театрів, музеїв світового рівня), проведення вагомих суспільних подій та акцій (конгресів, фестивалів, олімпійських ігор, чемпіонатів світу тощо).

Розвиток духовно-культурного потенціалу метрополії слід пов'язувати із розширенням географії учасників дійств даного сегменту міського простору, розвитком технологій культурного менеджменту у питаннях підвищення попиту на культурно-мистецький продукт, залученням місцевих жителів метрополійного ареалу до його споживання та розширеного креативного відтворення.

Транспортно-логістична функція детермінується в контексті руху та розподілу фізичних потоків за допомогою транспорту (реалізується через портові комплекси, міжнародні аеропорти, магістралі й транспортні коридори міжнародного значення, великі залізничні вузли, міжрегіональні митниці, логістичні термінали), а також розвитку інфраструктури для забезпечення провідних видів зв'язку (оптико-волоконні лінії)⁸¹. Визначальною є роль метрополії у підтримці комунікаційно-логістичних зв'язків на далекій відстані, а зважаючи на те, що основні транспортні коридори проходять через найважливіші міста, вони є місцем розташування аеропортів макрорегіонального і світового значення.

Необхідність виділення **соціально-демографічної функції** зумовлена важливою роллю метрополій у формуванні певного «столичного стилю життя», дотриманням вищих стандартів якості життя, збільшенням доступу до соціально-побутових послуг, забезпеченням кращим медичним обслуговуванням тощо.

⁷⁹ Мельник М.І. Роль метрополізації в організації економічного простору: функціональний аспект / М.І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону: зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 2 (100). – 2013. – С.11.

⁸⁰ Денисенко О.О. Процеси метрополізації та перспективи їх розвитку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 - Економічна та соціальна географія / О.О. Денисенко. – Київ, 2010. – С. 6.

⁸¹ Підгрушний Г. Міста-метрополіси як новітня форма територіальної організації суспільства / Г. Підгрушний, О. Денисенко // Досвід та перспективи розвитку міст України. Збірник наукових праць. – 2010. – № 18. – С. 71. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/dprmu/2010_18/6_PidDen.pdf.

Суть соціально-демографічної метрополійної функції полягає у концентрації людського капіталу для реалізації трудового потенціалу та формування високих стандартів якості життя населення метрополії, що особливо актуально в умовах зниження природного приросту та старіння населення.

Соціально-демографічна метрополійна функція характеризується насамперед концентрацією людського капіталу (людських ресурсів, працересурсного капіталу, трудових ресурсів), який зосереджується навколо місць прикладання праці та є основним користувачем соціальних послуг, які здатні забезпечити метрополійне середовище через вищу, у порівнянні з іншими поселеннями, якість життя населення. Це виражається у ширшому доступі до ринку праці, кращих житлових умов, доступі до медичних та соціальних послуг населення різних вікових категорій (від дітей – до пенсіонерів) тощо. Визначальною ознакою розвиненості метрополійної соціально-демографічної функції є позитивне міграційне сальдо населення.⁸²

Реалізація метрополійної соціально-демографічної функції має на меті вирівнювання рівня та якості життя населення різних територіальних громад, що входять до метрополійного ареалу, водночас нівелювання соціально-територіальної сегрегації між ядром та периферією, розширення можливості для зайнятості населення через просторову експансію ринку праці.

У поляризованому і рентоорієнтованому просторі України дослідження проблематики метрополізації та потенціалу реалізації метрополійних функцій в перспективі повинні концентруватися навколо таких питань, як:

- впорядкованість термінології щодо метрополійних просторів (ареалів, субрегіонів), їх ідентифікація та делімітація;
- дослідження економічних аспектів впливу метрополійних процесів на просторовий розвиток;
- класифікація міст-метрополій та розробка методичних підходів до вивчення зв'язків та проблем інтеграції економічного і суспільного розвитку між метрополією та її простором;
- аналіз територіально-структурних (диференціація, концентрація, стягування або дифузія, агломерування, сегрегація і поляризація), компонентно-структурних (диверсифікація та тертіаризація економіки, інтеграція, в т.ч. кластеризація та комплексоутворення) та структурно-динамічних процесів у метрополійних просторах;
- розробка методичного інструментарію оцінки економічних ефектів від реалізації метрополійних функцій;
- вивчення інституційних, економічних, суспільно-політичних передумов і ресурсів підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості метрополій; визначення ролі метрополій як полюсів зростання на глобальному, національному й регіональному рівнях;

⁸² Щеглюк С. Д. Оцінювання рівня розвитку соціально-демографічної метрополійної функції (на прикладі обласних центрів Західної України) / С.Д. Щеглюк // Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Дніпропетровськ, 25 квітня 2014 р.) / відп. за випуск професор В.В. Кривошеїн. – Д. : Видавництво «Грані», 2014. – С.156-159.

- вивчення зарубіжного досвіду регулювання розвитку міст-метрополій та метрополійних просторів, організації економічного простору;
- розробка системи управління економічними відносинами на засадах збалансованості цілей розвитку метрополійного центру і прилеглих територій в системі центр-периферійної взаємодії;
- вироблення національної метрополійної політики, шляхів удосконалення адміністративно-територіального устрою в метрополійних просторах тощо.

В умовах соціально-економічних контрастів між метрополійним центром і територією, що тяжіє до нього (умовно периферією), які є фактично індикаторами метрополізації, при обґрунтуванні механізмів підвищення потенціалу реалізації метрополійних функцій в рамках збалансованої політики просторового розвитку слід зважати на те, що поряд із територіальним поширенням генерованих метрополіями позитивних соціально-економічних ефектів відбуваються також процеси нового функціонального наповнення провідних регіональних метрополій, їх просторової експансії, а тому подальшого поглиблення територіальних соціально-економічних диспропорцій в умовах метрополізації.

1.4. Методичні підходи до оцінки метрополійних функцій великих міст – регіональних центрів

Для окреслення низки методичних підходів до оцінки метрополійних функцій слід здійснити науковий дискурс стосовно самого поняття «функція міста», її еволюції, трансформації у метрополійну функцію, а відтак і особливостей визначення критеріїв аналізу та оцінки.

Зазначимо, що характерними особливостями формування метрополій є збільшення кількості функцій, які виконує велике місто та зміна їх ролі, що виходить далеко за адміністративні межі міста та його приміську зону. Оскільки кожне місто, за означенням, виконує певні несільськогосподарські функції (торгівельні, оборонні, освітні та ін.), важливим є визначити метрополійні функції міст, які дають право ідентифікувати місто як метрополію певного ієрархічного рівня.

Слід відмітити відсутність у науковій літературі однозначного визначення метрополійних функцій та розуміння спільних та відмінних рис між функціями міста та функціями метрополії. Встановлення єдиного розуміння метрополійності функцій міста дасть змогу чітко їх детермінувати та оцінювати вплив на територію. Саме тому оцінка характеру взаємодії міста-метрополії з іншими територіальними суспільними системами через виконання їхніх функцій є необхідною для визначення потенціалу розвитку метрополії і розробки відповідного економіко-організаційного забезпечення, яке сприятиме реалізації певних функцій.

Згідно означення, місто відрізняється від інших поселень за ознаками: функціональними (несільськогосподарський рід занять його мешканців); просторовими (локалізоване у просторі, має чіткі межі); юридичними (має

певний адміністративний статус в межах адміністративно-територіального устрою), політичними (приймає управлінські рішення в межах повноважень місцевого самоврядування)⁸³.

Варте також уваги визначення, згідно якого під «містом» слід розуміти багаторівневу поліструктурну територіальну суспільну систему управління процесами міського господарства, аналізу й узагальнення сукупності його базових функцій, що регулюють різні соціально-економічні відносини мешканців міста⁸⁴.

Саме функції, тобто відповідність виконанню поставлених завдань суб'єктом, або обов'язки, коло діяльності, призначення і детермінують місто серед інших поселень. Функція міста визначає суть його існування. Як зазначає І. Прибиткова, саме містоутворювальні види діяльності є функціями міста⁸⁵. Функція формується у результаті сукупної дії відношень між компонентами суспільно-територіальної системи, причому особлива роль тут належить створеному синергетичному ефекту, що характеризує загальні якісні перетворення у цій системі⁸⁶.

Отже, функції визначають статус та розвиненість міста: монофункціональні (домінуючою та містоформуючою є одна-дві функції: шахтарські міста, курортні, портові, наукогради та ін.) та поліфункціональні (домінуючими є понад дві функції, всі великі міста є поліфункціональними). Критеріями формування функцій міста є система цінностей та ресурсів. Пріоритетність функцій визначається різними чинниками: історичними, політичними, географічними, економічними, соціальними⁸⁷.

Еволюція міських функцій пов'язана із розвитком міста: набір таких функцій часто змінюється в залежності від стадії розвитку міста та витісненням традиційних інноваційними функціями, що виникають із цивілізаційним поступом. Так, у індустріальному суспільстві домінуючими функціями міста були виробнича, адміністративна, а у постіндустріальному – екологічна, сервісна (сфера послуг), культурна тощо. Водночас постає потреба у чіткій ідентифікації нових функцій міст. Окремі вчені стверджують, що більш швидкими темпами ростуть ті глобальні міста, які концентрують нові функції. Інноваційні імпульси зароджуються в найбільш розвинених містах, які лідирують у розробці й освоєнні новітніх технологій, мають фінансові ресурси й кваліфіковані кадри.

⁸³ Саханенко С.Є. Теоретичні та організаційно-функціональні засади політичного управління містом в умовах самоврядування [Текст] : Автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.04 / С. Є. Саханенко; Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк, 2005. – С.15.

⁸⁴ Шпачук О.В. Місто як уособлена територіальна соціально- економічна система [Текст] : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.01 / Шпачук Олена Володимирівна ; Харківська держ. академія міського господарства. – Х., 2000. – С.6.

⁸⁵ Прибиткова І. Презентація міста у функціонально-діяльнісній парадигмі [Текст] / І. Прибиткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. – № 2. – С.4

⁸⁶ Денисенко О.О. Роль метрополісів у становленні поліцентричних територіальних систем та структуризації простору [Текст] / О.О. Денисенко // Економічна та соціальна географія: наук зб. / ред. кол. С.І. Ішук (відп. ред.) та ін. – 2008. – Вип. 58. – С. 85.

⁸⁷ Шевченко А. Полеміка щодо визначень поняття «місто» та його функції // Публічне адміністрування: теорія та практика. Електронний збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 2 (2) / [Електронний ресурс] / А. Шевченко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2009_2/09saspmf.pdf, С.3.

Metropolitan functions of large cities of Ukraine: potential and prospects of implementation

Monograph is devoted to deepening of theoretical and methodical grounds for development of metropolitan functions of large cities and substantiation of practical recommendations for policy improvement of increase of their metropolitan potential. In order to conduct this, the dominant features of metropolisation and main criteria determining the presence (or an absence) of metropolitan function of a large city are systematized. The preconditions, factors and features of development of metropolitan functions (organizational and administrative, economic, innovative and creative, cultural, representative and tourist, scientific and educational, transport and logistics, socio-demographic) of large cities of West region of Ukraine are analyzed. Methodical approaches toward integral assessment of metropolitan functions of large cities were developed, according to which the research on the example of regional metropolises of Ukraine is conducted. A set of instruments for the research of intensity of the influence of metropolitan center upon socio-economic development of administrative districts of a region are offered, which take into account the criteria of their territorial closeness. This allowed determining the “from center to the zones” nature of the depth of penetration of development impulses, generated by the metropolitan center, in the spatial aspect. Correlation and regression modeling were performed defining interdependencies between the development of particular metropolitan functions of a large city and factors, which influence the effectiveness and increase of their realization potential. This was the basis for the development of predictive systems for increase of efficiency and metropolitan status of the city in the short and medium terms. Foreign experiences of organizational and institutional support, as well as strategic management of metropolises’ development were analyzed. Priority directions and instruments for the increase of metropolitan potential of large cities of Ukraine are developed; strategic priorities and measures for balanced policy of spatial development based on the utilization of the potential of regional metropolises are substantiated. Principles and methods of spatial

organization and development of the metropolitan system of region, modern imperatives of spatial organization of metropolitan sub-regions, ways to overcome the conflict in urban space, the mechanisms of cooperation and integration capabilities for national metropolises in the European metropolitan network are defined; conceptual bases of formation of spatial policy of regional metropolis development in Ukraine, particularly in the context of new challenges to Ukrainian national idea are developed.

For scientists, economists, managers and practitioners of different levels of government, graduate students, students and for all those interested in metropolisation.

Мельник М.І.
зав. сектору, д.е.н., проф.

mar.melnyk@gmail.com

Синютка О.М.
к.е.н., голова Львівської ОДА

kancel@loda.gov.ua

Щеглюк С.Д.
к.е.н., с.н.с.

lyana.happy@gmail.com

Кушнірецька О.В.
к.е.н., с.н.с.

okushniretska@gmail.com

Лещук І.В.
к.е.н., м.н.с.

ira_borsch@mail.ru

Яремчук Р.Є.
пров. інженер

wuhor@i.ua

Казьмір Л.П.
к.е.н., м.н.с.

box5@ukr.net

Габрель М.М.
д.т.н., проф.

kafedra.ap@gmail.com

Вовканич С.Й.
д.е.н., проф.

lsvovkanych@gmail.com

Бартосевич Б.
д-р (PhD), Польща

b.bartosiewicz@geo.uni.lodz.pl

Колодійчук А.В.
к.е.н., м.н.с.

kolodiychuka@i.ua

Синюра-Ростун Н.Р.
м.н.с.

s-rnadia@ukr.net

Мацьків О.І.
аспірант

prooles@gmail.com

Наукове видання

**Метрополійні функції великих міст України:
потенціал розвитку та перспективи реалізації**

наук. ред. М.І. Мельник

Монографія

Коректор: Марія Забор
Комп'ютерний макет: Роман Яремчук
Художнє оформлення: Оксана Попко

Підп. до друку 17.04.2016. Формат 70x100 1/16.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Наклад 500 прим. Замовл. №1831
Ум.-друк. арк. 45,12. Обл.-вид. арк. 43,67

Друк: ПП «Арал»
м. Львів, вул. О. Степанівни, 49
Свідоцтво про державну реєстрацію
суб'єкта підприємницької діяльності №13135 від 09.02.1998 р.